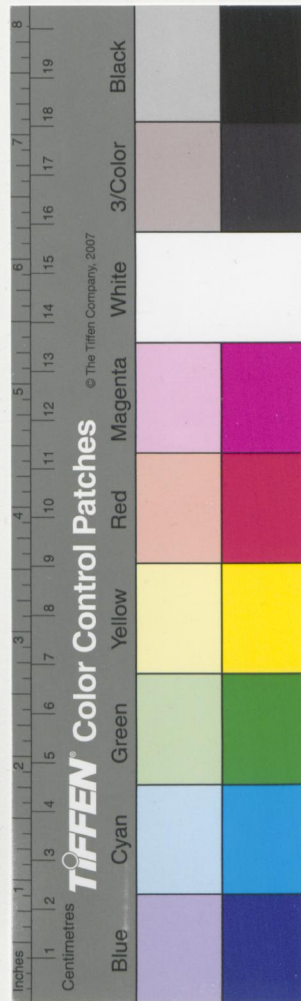

Upptryckt av
Finlands allmänna Förläggning
(=Svenska Landsmålen)

Ökatalogiserat och av-
läst från samlingen
N: 224 av W-w
29/11 1916.

"Åland", 27 febr. 1909.

N° 2241

Söndagsvanor och kyrkoseder på Åland under 1600-talet.

Ur "Hälsning till Sydvästra Finlands svenska allmoge 1909".

Vid 1600-talets mitt levde och värdade på Åland en av den tidens duktiga och reformivrande präster, kontraktsprosten i Saltvik, Boëtius Murenus. De protokoll, som av honom fördes vid de årliga prostevisionerna i de åländska socknarna och som bevarats till våra dagar, lämna bland andra värdefulla bidrag till Ålands kulturhistoria spridda upplysningar om dåtida söndagsvanor och kyrkoseder.

I de tiderna betydde kyrkan något vida mer både för allmoge och herrefolk än någonsin nu. Kyrkan hade en centralare plats i vårt liv och våra tankar och ingrep djupare i våra vanor. Dess lära och tro var enkel och gedigen isynnerhet här borta från tidens kulturcentra, och tvivlare och bespottare saknades alldeles. Var man ville vara en man i gudi, hålla söndagen i hälgd och gå i kyrkan för att tacka och lova vår Herre för liv och hälsa och dagligt bröd.

Redan lördagskväll, när kyrkklockorna ringde in hälgen, eller sådär 6-tiden på eftermiddagen, slutade bonde och torpare och allt hans folk sitt arbete, och begav sig hemåt från åkrar och ängar. Hemma på gården hade värdinnan med dottrars och pigors hjälp snyggt upp storstugan, skurat golven och strött enris där över samt rätt i ordning aftonmåltiden, som i vanliga fall nu var något bättre än andra kvällar. Ty man hade för vana, att kvällen före hälgdagar, isynnerhet före de större hälgdagarna, efter husets råd och lägenhet ställa till ett mindre kalas för hemfolket. När karlarna sedan kommit hem och putsat sig efter dagsarbetet, satte man sig till bords under bön eller avsjungande av en bordspsalms.

Ytterst sällan bröt man mot denna vana. Det kunde hända någon enda gång under vårsommaren, när fisken lekte och man hade brått att fänga in den, eller i höbärgningstider, när man väntade „våtan-tid“ och ville få höet under tak. Betecknande för tidsandan är, att prästerna icke ens vid dessa undantagsfall gärna sågo, att lördagskvällen fuskades bort på fiske eller höbärgning. „Alla lördagsfiskare skola anges hos socknens kyrkherde“, skriver Murenus på ett ställe i sina protokoll, men synbarligen utan alltför stor värkan.

Arla om söndagen gällde det att stiga upp, ty gudstjänsten började kl. 8 förmiddagen, sommartid stundom redan kl. 6 på morgonen, och då fick ingen saknas. Jyrkoherden, det visste

var man, var sträng när det gällde försummelser från gudstjänsten och man visste också, att kyrkoherden hade ögon i huvudet, då det gällde att se, vems bänk stod tom i kyrkan. Och skulle det också undgå honom, bleve man nog angiven av rotemästaren och undgick ändå inte att betala sin daler i plikt, såvida man ej kunde framdra fullgoda skäl för uteblivandet. Blev man flere gånger ertappad, ja då blev det nog att stå på pallen, sig själv och hembyn till skam och nesa. För resten skulle man nog få höra nytt från socken och kanske från utsocknarna, kanske t. o. m. från kriget, och så kunde det aldrig skada att en gång i veckan komma inför vår Herres ansikte.

Söndagsstassen på bara! Brudgumsvästen, som blivit sparad i många år och burits så många söndagar förut, sätts på och hälgdagshatten tas ned från knaggen. Bonden själv går ned i stallet, lägger söndagsselen, som är målad i rött med blommor, på Bläsan och spänner henne så för den bästa schäsen. Värdinnan kommer ut i sin hemvärda, randiga helgdagskjol och med silkeshuvan, som blivit köpt i självaste Stockholm, på sitt slätkammade hår och stiger upp i åkdonet. Yngsta flickan sätter sig i famnen, bonden tar tömmarna och så bär det av. På vägen åker man snart förbi sitt eget husfolk, som gått förut, och har man bra häst, så kör man snart förbi grannas, kanske förbi hela byalaget.

Vanligen kommer man för tidigt

till kyrkan. Är det sommar, ställer man sig att vänta på kyrkvallen, på kyrkmuren eller på kyrkogården, hålls på vänner och bekanta och frågar efter nyheter. Vintertid samlas man i klockarstugan, som församlingen byggt i närheten av kyrkan och som blivit inredd medorstuga och stor, öppen spis till kyrkfolkets nytta och trevnad.

Det borde väl redan tidigare ha sagts, att det var strängt förbjudet att äta och dricka på söndagen före gudstjänsten. Förbjudet var dessutom att „dricka tobak“, som Murenus uttrycker sig, då han vid ett tillfälle förbjuder rökning i klockarstugan. Och för att göra förbudet effektivt, fingo kyrkovårdarna och de byavis tillsatta rotemästarna det lindrigt nöjsamma uppdraget att se till att församlingen verkligen rättade sig därefter.

När klockorna ringde samman, gingo alla, som ej förut gjort det, in i kyrkan. Här hade varje bonde sin egen bänk så långt utrymmet medgav. Bänkindelningen var för övrigt en riksviktig sak! Den väckställdes av kyrkoherden i samråd med sexmännen och ett antal av sockengubbarna utsedda förtroendemän och antecknades därefter i kyrkans böcker. Gud nåde den, som sedan bröt emot bänkorrdningen och satte sig på en plats, som inte tillkom honom. Kyrkovärden steg omedelbart fram och „ledde med beskedlighet“ ut den förmätne från den plats han intagit, naturligtvis under det hela församlingens upp-

märksamhet var riktad på denna lilla skandalseen. Var syndabocken ovilig att efterkomma kyrkovårdens uppmaning, tillkallades omedelbart länsmannen och fjärdingsmannen, och vem vågade då mera vara motsträvig.

— Hela kyrkan var för övrigt inledad i en manfolksida och en kvinnfolksida och så oanständig var aldrig en kyrkobesökare, att han satte sig på den sida, där det motsatta könet satt. Dessutom önskade prästerna, och efter allt att döma var det även bruk, att svenner och ungmör skulle sitta längst inne i bänken, medan allt gift folk intog sina platser närmare gången. Anständigheten syntes fordra, att i kyrkan de ogifta kommo så långt från varandra som möjligt. Pojkarna åter borde stå på gången invid sina föräldrars bänkar. Slutligen lanns längst framme i kyrkan en bänk för de boklärdade och i koret stod biskopsstolen, där biskopen satt i all sin ståt, när han någongång besökte församlingen.

Men vad är det för en inrättning, som står på gången där nere vid kyrkdörren och vem är det, som står på densamma med hängande armar och huvudet skamset nedböjt? Det är skampallen och personen, som står på densamma, är syndarn, som kyrkan straffar på detta sätt. Där få de stå, som brutit mot kyrkans lära och bud, hela gudstjänsten igenom, sig själva till straff och androm till varnagel. — — —

Den enkla, men kraftfulla, av klockaren ledda psalmsången, i vilken

alla med allvar deltagit, har tystnat, prästen i hake och mässkjorta har redan förrättat altartjänsten och står nu på predikstolen och predikar. Menigheten lyssnar andäktigt på prästens ord, men det kan ändå inte hjälpas, att hans entoniga röst och veckans hårda släp och slit gemensamt utöva en sövande värkan på en och annan av åhörarna. Kanske någon av dem lutar sitt huvud för djupt ned mot bänken, kanske han slumrar in! Allt nog, klockarfar, som bland sina många andra sysslor har i uppdrag att hålla församlingen vaken, märker det, stiger sakta upp från sin plats och går med ett långt spö i hand fram till bänken, där den slumrande sitter, och knackar honom „rätt försvarligt“ i huvudet. Den lilla scenen väcker uppiggande på församlingen.

Prästen slutar, man sjunger några psalmer, kyrkovårdarna gå omkring med pungen och snart ringa klockorna åter till tecken på att gudstjänsten är slut. Men ännu dröjer församlingen kvar. Det är antingen ett barn-dop, som skall förrättas uppe vid altaret och som håller församlingen kvar, eller är det ett bröllopsfölje med brud i krona och krans och brudgum i bröllopsstass och talmän och värdar och släkt och vänner, som gå till koret, där vigseln skall förrättas, eller blott en trolovning, som skall ingås framme vid altaret och stadfästas av prästen, allt ceremonier, som borde ske i kyrkan.

När allt är undanstökat, går folket ur kyrkan. Först går karlfolket, och

kvinnfolket följer efter, och bryter en kvinna mot seden, och går före karlfolket ur kyrkan, kan hon t. o. m. få böta några styver för sitt opassande beteende. En och annan av menigheten blir väl kvar i kyrkan för att inne i sakristian tala med kyrkoherden. Det dröjer dock ännu en stund innan menigheten skiljs åt. På kyrkogårdsvallen läser man kungörelser, kanske nyheter från kriget, och folket står omkring och lyssnar. Längre bort stå spridda hopar och samspråka, men alltid män med män och kvinnor med kvinnor. Så småningom skingras dock hopen och snart myllrar kyrkvägen av bönder, som köra i kapp, och fattigt folk, som få tränga sig mot dikesrenen för att inte bli överkörda.

Är det fisketider eller bråd skördetid, kan det hända, att man nära nog omedelbart efter hemkomsten gör sig i ordning att resa ut till fisklägren eller gör sig redo att börja arbetet på åker och äng. Med vissa förbehåll låter prästen så ske! Men i vanliga fall lägger sig bonden snart på sin fällbänk och tar sig en eftermiddagslur, medan mor går till bys för att prata. Och kanske ungdomen mot kvällen samlar sig till lekar och dans borta på lekberget i hagen och kanske kyrkoherden får veta det och kanske han söndagen därpå håller en ljungande straffpredikan över tidens ondska och ungdomens fördärv.

Gösta Tallqvist.

"Åland", 14 maj 1910.

3

Ur gamla papper.

Skrock och vidskepelse på Åland.

Upptecknat på 1850-talet av
dr F. von Knorring.

Skrock och vidskepelse trivas ännu mångenstädes i bygderna, isynnerhet där upplysningen står lågt. För en tilltagande bildning vika de likväl allt mer för var dag som går. Av intresse är det dock isynnerhet för hembygdsforskningen, att äldre generationers tro och föreställningar uppehållas.

Vi skola i anslutning till dr F. von Knorrings värdefulla anteckningar meddela exempel på skrock, vidskepelse och fördomar, som kvarlevde bland 1850-talets ålänningar.

I. Skrock med avseende å tiden.

Måndag och onsdag få bröllop icke hållas. — Om måndag må man icke flytta eller börja en resa.

Om julaftonen må bandhunden lösas, ty han må ej, då folket har överflöd, stå bunden. — Juldagen skyndar man sig från kyrkan; den som först hemkommer blir snällast och får skörden först inbärgad. Den dagen må man för övrigt icke besöka någon.

Fastlagsdagen plägar man åka.

Under åkandet bör man då säga: „Långt liv åt våran mor, men loppor och stoppor åt grannas mor“. (Ett tecken till missunsamhet)

Skärtorsdag bör man stiga bltilda upp för att väcka kråkorna och önska att de fläcka i grannas åker, men värpa i vår samt säga: „Nu är det tre gåtter till påsk“.

Första maj går man om kvällen ut, bullrar med varjehand, såsom med spjäll och redskap, samt skriker och skjuter. Detta för att skrämma vargarna. (Kvarlever från den tid, då det ännu fanns vargar på Åland).

II. Skrocks inverkan på människan.

När barn lindas, bör huvudfaddern göra kors på bröstet; när det gäspar, på munnen; och för övrigt, när det lägges i vaggan, till trevnad.

Barnet artar sig mycket efter „bäragumman“ och efter den, vars namn det får.

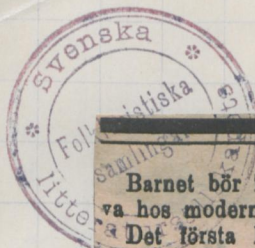
„Bäragumman“ skall gå lätt, så blir barnet kvickt; hon skall bära det högt, så blir ej blygt; hon skall dansa med det vid barnsölet, så blir det husligt.

Skriker barn under dop, får det god sångröst.

Glömmer eller tappar „bäragumman“ något under dopet, så blir barnet glömskt.

Jungfrufaddrarna böra, hemkomna, läsa i bok, så blir barnet snällt att läsa.

Barnet bör i kristningskläderna so-
va hos modern.

Det första linnet barnet begagnar,
bör vara förr nyttjat, så sliter det ej
sedan mycket kläder.

Tvättvatten efter spåda barn må på
marken under bar himmel icke utslås
utan hellre under golv i hus, på det
andarna icke må störa barnets trevnad
ej heller skada modern.

Om barn tidigt få tänder, gå eller
tala, komma syskon snart efter, som
driva det från vagga och modersbröst.

Kommer någon utifrån, bör man icke,
där spåda barn äro, tala med denne,
förrän man rört vid elden.

Röres tom vagga, blir barnet otåligt.
Om pigga spillar skurvatten på gol-
vet, får hon en suplig man.

Om tvättvatten sjuder i grytan, be-
tyder detta lik i huset.

Rägnar det i brudens krona, blir
hon rik.

För att utröna det nya årets lycka
eller olycka, ser man på nyet och öpp-
nar psalmboken på tre skilda ställen,
då innehållet antyder, vad hända skall.

Bliver någon av skogerån förvillad,
bör han vända ut och in på tröjan
eller mössan, så hittar han hem.

Man bör spotta, när man lägger sig
ute då marken eller i en säng eller
när man sätter sig på en stol, detta
för att ej besmittas, om någon besmit-
tad där förr suttit.

Lägger man stål (kniv, knappnål
eller dyl.) i vatten, innan man badar

eller tvättar sig, samt säger: „Näck,
näck, nålatjuv, far din var en ståla-
tjuv“ — så har han ingen makt att
röra.

Är pigan god mot katt eller hund,
kan hon vänta vänta vackert väder
och lycka på sin hedersdag samt en
beskedlig man.

Nyser någon, då något i tålas, be-
sannas detta, om också det förefaller
orimligt.

När man äter, bör sluta matbiten
vara smör och bröd, på det man ej
må ro vilse nästa sommar.

Kliar högra ögat, betyder det glädje,
vänstra — sorg, hakan — någon gam-
mal mans död.

Klämmer man foten mellan dörren,
spörjes någon död.

Finnas röda tors i barnets huvud,
dör detta icke i år.

Gräver hunden djupa gropar i jor-
den, spörjes någon vara död.

När flere än vanligt mötas på kyrk-
vägen, skall inom kort en död bäras
den vägen.

Bonden måste för att vila rolligt, få
med sig i graven sin tobakspipa, sin
tobaksdosa stundom även en penning,
eller vad han i livetiden mest tyckt
om.

I onda människors likkista bör läg-
gas brännvin i flaska, annars gå de
igen och spöka.

Den som i livetiden gjort orätt, får
icke vila i sin grav, utan driver oro-
lig omkring. I Brusta hagarna i ett

hörn av Saltvik, som där skär in i
Finström, vid vägen till Geta vistas
en gubbe, som aldrig får ro. Tvist
uppstod fordom om dessa hagar. Han,
som spökar, uppgav sig kunna svärja
därpå, att den jord, han stod på var
hans. Han svor och vann. Men han
hade hemifrån tagit jord i sina skor.
När resande nu komma till det stället,
stanna hästarna, konstla eller löpa till
skogs.

Om skator skratta, om katten tvättar
sig bakom öronen, om eldkol spraka
långt fram på golvet, kan främmande
väntas till huset.

III. Med inverkan på mänskliga förrättningar.

Möter man, då man går till någon
förrättning (skjuta eller fiska) en gam-
mal kvinna, en lytt människa, en katt,
en hund, en räv, en hare, en igelkott,
en ekorre, ett svin, är detta ett olyck-
ligt förebud. Möter man däremot
karlar, hör man en korp, ser man en
orm, betyder det lycka. Helst må
man dock i löndom förfoga sig till
jakten eller fisket. Några träsk äro
nämligen så beskaffade, att varken
fisk eller fågel fås, om andra männi-
skor sett, då man begivit sig dit.

Man får icke tala, då ett fynd ur
jorden skall uppgrävas, ty då bär dra-
ken bort det.

Av det brödet, som varit julnatten
på bordet, skall sädsmannen äta vid
första sädd, så lyckas den väl.

4

4

"Aland", 25 maj 1910.

5 5

Ur gamla papper.

Skroock och vidskepelse på Aland.

Upptecknat på 1850-talet av
dr F. von Knorring.

Forts. fr. n:o 39.

IV. Med inverkan på hälsans åter- ställande samt i allmänhet på sjukdomar.

StöpanDET med bly i vatten har mångenstädes högt förtroende och nyttjas för långvarig trånande sjukdom, såsom t. ex. huvudverk. Av det stöpta utgrundas först sjukdomens beskaffenhet. Därpå tagas bitar därifrån, vilka tillsammans med hår, naglar, guld- eller silverspån och andra ämnen (stundom även med ämnen tagna från kyrkogårdar) invecklas i små påsar. Av dessa sletnämnda hänges en på den sjuka. En annan kastas över husets tak. En tredje utlägges på en korsväg. Allt detta sker under upprepade maningar, att de onda andarna må vika.

„Längtan“ eller „hemsjuka“ botas med något, taget från den dyna den bortflyttade legat på. Detta jämte en bit av hemtröskeln insys oförmärkt i

den bortflyttades eller längtandes kläder.

För frossa gives den under hästhoven lossnade smutskilmpen och ett svalbo, söndersmulade i en påse.

Ryggvärk botas därmed, att någon oförmärkt slår ett duktigt slag på ryggen med sopkvast eller med en käpp, med vilken en orm ihjälslagits.

Bölder fördrivas, om varet kastas i en ström, som flyter åt norr, eller strykes på en penning, vilken sedan kastas på en korsväg. Den som hittar penningen får bölden.

Mot diarré gives stött ben i mjölk.

Fallandesot botas, om kläderna straxt uppbränns av den som, första gången faller.

Tandvärk häves, om tandköttet rives till blödning med hästkosöm, igelkottstag eller med en sticka av ett frukt-bärande träd, vilken sticka genast bör återställas på trädet och ombindas. — Den första frukt, som därefter tages av detta träd medför tandvärk åt den, som äter frukten. — Att blåsa i nyckelhål framkallar tandvärk.

Tandvärk botas även, om ett orm-huvud med dess skinn hålles i munnen.

Maran fördrives om vid namn ropas eller stål lägges på den, som av maran rides.

Stammande hos barn kureras om under slaktande mjälten slås mot det stammande barnets mun, just då detta skall svara en tilltalande.

Vid timrandet må icke „timmermannen“ (en skalbagge, som finnes i stocken) ofredas, ty därav kommer olycka; utan man bör lyssna, om något pic-kande höres. Det är tomtgubben, som pickar. Han tycker om arbete och hjälper till, att allt går lyckligt. Höres pickandet icke, är tomtgubben vred, och detta är icke lyckosamt.

I bakugn efter gräddning bör en trädbit eller sticka kastas, så förstöres ugnen icke, och bröd skall icke saknas i huset.

Då korv lägges i grytan och kokar, må ingen blåsa på elden. I motsatt fall spricker korven. Det samma sker, om man vid samma förrättning talar.

Äter någon med två skilda skedar, blir han icke mätt.

Läser någon under ätandet, vid måltiden, glömmar han det lästa.

Tvenne böra icke efter varandra dricka ur samma stop eller kanna, utan att locket tillslutes.

Den som ur grytan upplägger maten på fatet, bör omedelbart därpå „röra i elden“. Annars får den onde makt att skada maten.

Forts.

Mörkräddhet fördrives, om den rädda biter i nyslaktat darrande kött.

Matleda försvinner, om det bröd som givet åt hund genast borttages och ätes.

Hloka upphör genom förtretande.

— I vrångstrupen fås på grund av andras missunnksamhet.

Blod efter åderlåtning må djupt nedgrävas, att loken förden därav må uppstå för kreaturen. — Sjudhett vatten må loken utslås på marken. Ty andarna (älvorna) begagna sig därav för att på människorna åstadkomma bränn-sår („älvablåst“).

V. Med inverkan på boskapen.

Köpta kor, som längta hem, botas därmed, att de tre gånger ledas omkring en jordfast sten emot sols, därpå drivas baklänges in i fåhuset. De kvistar, varmed de drivits, fästas i taket över dem. Slutligen gives ett stycke bröd under vänstra armen bakifrån åt dem.

För att boskapen skall hållas tillsammans och komma ordentligt hem fästes en halvannan famn lång härva av sex med kreaturshår inspunna trådar, försedda med nio knutar, kring fåhusdörren och kreaturen drivas därigenom, då de första gången släppas ut.

Då kreaturen första gången om våren gå i vall, läggas eldkol och enris utanför fåhusdörren, korna drivas däröver, smörjas med tjära och man säger:

„Som jorden längtar efter friskt vatten och min fattiga själ efter Guds

rike, så längte du efter mig, och du skall få nytta och gagn av all din årsföda“ och därefter „Fader vår“.

För att skydda kreaturen mot vild-djur, ges åt dem rågbrodd, kokad med sjöfradga.

För att koskällorna skola få bättre ljud och boskapen trivas och hållas tillhopa, läggas skällorna skärtorsdagsmorgonen i rinnande vatten, så att fradgan kommer in i dem.

Över fåhusdörrar och gluggar ristas kors och hängas knivar och llestumpar. Detta för att hindra trollpackor att inkomma.

Olycka och vantrevnad med boskap tillskrivas onda människor och deras ögon. Enda utväg är att så fort som möjligt sälja kreaturen.

Ökas eller vältrivas får över måttan, då är vantrevnaden ej fjärran.

Kor, som hava farmsjuka, botas, då tre gånger över dem skjutes.

Något större husdjur dör, då en större gädda än vanligt fångas, ty sjö-rådet, som försvarar gäddan, hämnas dess död.

VI. Med invärkan på djur i allmänhet.

Varg får icke kallas „varg“ utan „ulv“, „tasse“, „grå“ eller „han grå“. Råven bör benämnas „Michel“ eller „han som i skogen går“. Då skada de icke.

Hundvalpar bliva onda och arga,

om dem gives getingsbon, björnramar, vargkött, tuppblod.

Om hundar äta människoblod, så skola de snart uppäta sig själva.

I en svart katt eller hund kan djävulen ingå, vilket ses av djurets besynnerliga rörelser.

Slår man efter en orm utan att träffa, så förföljer denna en i sju år för att hämnas.

För man oförmärkt ohyra i grannens gård, så befrias man själv från dem.

*

Så långt dr Knorring. Andra forskare och samlare hava ur gamla handlingar meddelat oss upplysningar om i äldre tider på Åland rådande vidskepelse. Såsom avslutning på detta ämne skola vi anföra några utdrag ur 1600-talets protokoll och domböcker.

En kvinna, anklagad för trolldom, berättar (slutet av 1600-talet*) att när hon råkade på någon „feeg mans fiäth“ (d. ä. en, som snart skulle dö) så kommo rättor och sprungo gnisslande omkring henne. När hon då började tänka på vem det kunde vara, som skulle dö, och därvid hittade på rätta namnet, försvunno rättorna genast. Sålunda hade hon förutsagt länsman-nens död. När någon misstänktes för

*) Rafael Hertzberg: Vidskepelse i Finland på 1600-talet.

stöld, åt hon räkna upp namnen på de misstänkta, och då den skyldige nämndes, visade sig en svart hund för henne och reste sig på två ben, så hög som en halv vuxen gosse, varvid hon tillika såg tjuven bärande det stulna. När hon tillfrågades om bortkomna nåt, infann sig åter hunden, och hon såg näten ligga på sjöbottnen. Hon uppgav sig hava denna sin „sjukdom att se i syne“ efter en farbroder, som också „skulle hava varit i syne“.

En annan vid samma tidpunkt ävenledes för trolldom anklagad åländsk kvinna bekänner, sedan handklovar lagts på henne, att hon tillsport en sjuk gosse: „Jag frågar dig, varest du haver fått din sjukdom, anten utav sjön? eller utav jorden? eller där du kastade ditt vatten i badstugan?“ — och när hon frågade detta sista, ryste hon i kroppen, liksom om en köld hade kommit henne uppå — till tecken, att detta var det rätta.

Vid en prostvisitation i Finströms socken uppgavs en person vid namn Henrik hava om sig själv spritt det onda ryktet, att „Hindrich rider med odensmänner och hans moder kokar får till samma odensmänner“. Vid en följande visitation upptogs frågan om odensmännen åter och det upplystes, att samme „Hindrich“ själv berättat, att han var en bortbytling och blivit igenbytt genom att modern kokade en levande gumse och smorde honom med fett. Att vi här hava ett minne av

Odinsdyrkan och Asgårdsritten är i ögonen fallande.

En hustru i Kumlinge dömdes till kyrkoplikt för det att hon straxt efter det en död förts bort, brände upp sängkläderna.

En man offrade på Stefanidag i kyrkan och skyndade sedan till sin häst. Han troddes göra detta för hästlycka, men sade att han gjort det till tack för en lycklig hemkomst från Stockholm.

Till sist må nämnas, att de ohyggliga hexprocessernas sorgligt långa rad under 1600 talet, vad vårt land beträffar, börjar med en år 1666 inledd och sedan under flere år pågående ransakning här på Åland. Fjorton kvinnor, anklagades för att hava sluttit förbund med djävulen, besökt denna i Blåkulla, deltagit i gästabuden där, m. m. Genom en hänsynslös tortyr marterades de arma människorna på det grymmaste och föredrogo slutligen framför att längre underkasta sig plågorna att „bekänna“, allt vad blott ransakarne önskade att de skulle medgiva. Omänskligast gingo därvid prästerna tillväga. De anklagade dömdes på grund av de sålunda avtvingna bekännelserna till döden och avrättades.

En upplyst eftervärld vet, att dessa stackars olyckliga kvinnor dogo oskyldiga, vet, att de föllo offer för sin okunnighet och vidskepelse.

Åland, 1 juni 1910.

Ur gamla papper.

Seder och bruk på Åland.

Upptecknade på 1850-talet av
dr F. von Knorring.

1. Umgänge och gästabud.

„Bönderna besöka icke gärna*) hvarandra, om icke ärenden, bjudning eller närmaste släktskap dertill föranleda. Undantag äro en del kvinnor, som städse vandra omkring på besök, merendels alltid under förevändning af något ärende, då nytt och gammalt uppliskas och meddelas mest i tysthet. Vid anträffande försummas aldrig hälsning, såsom icke heller avsked vid bortgång. Färdas bägge könen till fots går mannen förut, och på söckendagarna har kvinnan vanligen en stickstrumpa under arbete. I stuga, der icke ståndsperson är närvarande och der icke gästabud hålles, sitta karlarna församlade med betäckta hufvuden. Underhållet är samtal, som mången gång är ganska trögt. Ungdomen har icke kvar nästan några lekar eller nöjen. Det enda, som härvidlag förekommer, är att midsommardagen uppresas en mycket lång med mycket blommor utsirad majstäng, omkring hvilken man

*) Doktor v. Knorrings anteckningar äro ordagrant återgivna. Även ortografin är bibehållen.

på aftonen förlustar sig med dess påseende. Detta sker dock icke i hvarje by. De förlustelser, hvilka förr voro ganska allmänna men nu såsom högst förderliga smånngom aftaga, äro kortspel („pass“, „marlage“, „långdurack“), äfven om penningar, samt de snart sagt llderliga dansstugorna. Till dessa samlas under Julhelgen ungt folk, mest tjänstefolk, ifrån närmaste trakter, kl. 8 å 9 om aftonen, med förplägning af kaffe och brännvin. Därvid dansas och supes och bedrives ondt nästan hela natten.

Kyrkoherden i Finström (åren 1763—84) Doctor Daniel Backman, vilken var en blstert sträng och rättsekaffens ordningsman uppträdde kraftigt emot dessa oseder. Den 17 november 1777 ingaf han till Häradsrätten om förbud och vite emot dansstugor och emot kortspel.

*

Barnsöl firas, sedan barnet blifvit christnadt, antingen i kyrkan, på prestgården eller mera sällan hemma i huset, allt efter tiden, med middag eller med undfägnande af kaffe, brännvin och stundom en mindre aftonmåltid, hvarpå gästerna åtskillas.

*

Bröllop. Äktenskapet förberedes mera sällan af föräldrarna, bemedlas stundom af en talman och ingås mest efter val och tycke, ofta af tillfällighet och lättsinnighet, då mången gång tvånget leder till förening. Mannen friar. Men enka har likasom en rät-

tighet att genom ett bådskap gifva tillkänna den man, hon helst önskade, mången gång af det grundade skäl, att en man kostar mindre än en dyrlegd dräng för att sköta jordbruket. Vid förlofningen gifvas ömsesidiga skänker främst guldringar. Han gifver dukar, tyg m. m., hon strumpor och sydda arbeten.

Före bröllopet går vanligen bruden med brudeäcken, hvilket af hvarje kvinna får göras endast en gång och hvilken sed af några förmögna numera åsidosättes. Bruden utväljer en karl, som är släkt. Begge fara sedan, mest om vintern, omkring i den eller i båda socknarna, hvarifrån brudparet är hemma, besöka alla byar och gårdar, utan afseende på släktskap eller bekantskap — herrgårdar dock stundom undantagna. Öfverallt njudes brännvin och bröd, och åt bruden gifves lin eller ock ull. Hela insamlingen kan gå till 1 1/2 lispund lin och 1 1/2 lispund ull. Vanligen utdrages med lysningen och efter densamma med bröllopet för länge. Bröllopet firas i den gård vanligen, der det unga paret qvarstannar, och således ofta i brudgummens hem. Stund om då begge gårdarna äro förmögna, hålles i den afflyttande brudens hem ett så kalladt friare-calas, stort såsom ett bröllop. Vid detta tillfälle trolofvas då af prestman högtidligen förmedelst tal och ringars växlande fästefolket. Presten erhåller för detta ett par hemstickade bomullsstrumpor med röda band. Till bröllopet måste husvärdens själf resa omkring och bjuda alla gästerna, ty ge-

nom bud skulle icke väl upptagas. Allt efter vägens längd, föregående eller samma dag fara en mängd af gästerna efter bruden eller brudgummen, hvilka till middagen bröllopsdagen böra vara framkomna. I det långa tåget finnas en eller flere vagnar, väl utsirade med den flyttande mallans rustning, allt åtföljdt af spelmän och skotts aflossande. Till bröllopet uppställas vid alla ingångar mycket långa, smala skalade granar med qvarlemnad krona i toppen, på ömse sidor om förstugedörren, om porten samt vid vägeskillnaden ett stycke från gården. Dessa stänger qvarbliva, tills de nedfalla. Dessutom upphängas öfverallt på vägen närmare bröllopshuset flaggor samt grauna, större halsdukar, och stundom åtföljes brudföljet af välvilliga med dyllka flaggor.

Till bröllopet utses tvenne värdar, tvenne värdinnor, tvenne ledsvenner och brudplgor samt en kokmor, en källarven och en tvätterska. Bröllopsrummet, om det icke är måladt, klädes öfverallt med hvitt linne, derpå halsdukar och band äro fästade.

Vigseln sker före middagen, derpå först närmaste anhöriga, sedan alla de öfriga framträda för att lyckönska och derefter alla draga sig ut ifrån rummet. Hufvudbordet är förut färdigt, men nu iordningställas alla de öfriga. Då förestår det svåraste Vårdarna skola uppsöka gästerna och nästan med våld indraga dem samt anvisa högsäte åt de närmaste släktingarna och för öfrigt efter deras värdighet. Allt detta är af största vikt. Sedan

alla satt sig, hvartill stundom åtgår en half timme, välsignas maten och måltiden begynner, då efter dess slut välsignelsen och sången af en tacksägelsepsalm följa. Nu håller presten ett tal. Derpå gå värdena omkring och samla af en i sönder de gåfvor, hvarmed de hugna brudparet. Allt detta äfven i en fastställd ordning, först föräldrarna, derpå anhöriga efter deras närmare skyldskap, derpå alla de öfriga, tjänare och barn slat. Hvarje gåfva uppgifves, och penningar samt mindre redskap öfverlämnas till presten som högt uppgifver gåfvans belopp och gifvaren. Sedan allt är insamladt, förkunnar presten hela beloppet af allt, såsom för efterdöme: en häst, två kor, fyra får, halfva qvarn, sex silfver matskedar, två tennfat och tillsammans 123 rubel silfver samt 11 rdl. Sv. Specie, hvilket allt öfverlämnas åt brudparet, derpå alla uppstiga.

Vid middagsbordet sitter man 2 till 3 timmar. Bröllopet, som numera vanligen börjas Thorsdag eller Fredag, fortfar 3 till 4 dagar, dervid mången gång öfver 100 gäster äro samlade.

Begrafning firas såsom barnsöl, efter tiden, med middag eller med någon förplägning både före och efter förrättningen. Före begrafningen går man för att bese den döde.

Husförhörsgästabåden kunna både hvad undfägnad, antal personer och antal dagar beträffar, jämföras med de största bröllop. De börja dock allt mer aftaga och skulle än mer upphöra, om man kunde utröna, hvarest de borde sluta, så att hvarfvet vore

fullbordadt. Ty den, till hvilken man varit bjuden, måste man i sin tur bjuda. Detta är en osviklig grund. Tåtast återkomma de hvarje 6:te och längst efter 24 år.

Julen anses vara den största helg, och då skall den största vällefnad så i mat som dryck förekomma, om också bristerna i huset äro under året stora och tryckande.

Till midsommar kransas och utsiras husen med löf på många ställen, motsvarande judarnas löfhyddohögtid.

— Såsom en slags högtid anses höbergningen, hvilken vanligen inträffar i medlet af juli, då hvardagsdräkten afläggas, en ren, lätt sommardräkt iklädes och värdinnan uppdukar ett högtidsbord.

— Grunden för bjudning är till dess utsträckning gifven: för bröllop och begrafningar först närmare, sedan fjärrare släktingar, derpå de hos hvilka man varit bjuden och derpå bysfolket; för husförhör först bysfolket, derpå släktingar, alltefter närskylighet, slat de, hos hvilka man själf varit vid dylika tillfällen.

— Till alla bjudningar medföra gästerna färdigberedda matvaror, såsom bröd, smör, ost, sötkaka, mjölk, kött m. m.

Forts.

Ur gamla papper.

Seder och bruk på Åland.

Upptecknade på 1850-talet av
dr F. von Knorring.

Forts. fr. n:o 44

Klädseln.

Klädseln är nu borgerlig, utan spår till nationell egendomlighet. Modet och nyheten hafva utöfvat en kraftig inverkan. Detta sistnämnda gäller isynnerhet qvinnan.

Helgdagsdräkten för mannen består af rock och långa byxor af kläde eller bättre vadmal, med mörkblå och i östra skären med grå färg. Sortout nyttjas af några, mest i brudstol, frack af högst få. Klädesmössa eller finare filt- eller vaxduks sjömanshatt täcker hufvudet, och en halsduk, vanligen svart, är lindad om halsen. Äfven här finnas sprättar, som pråla med halsduk och väst af granna färger samt med stora stärkta skjortkrager. En snygg mörkblå pels med kalmuckskinns större krage, omlindad med ett brokigt bälte, värmer under kallare årstid.

Qvinnans bättre dräkt består af klädning, både svart af saxoni, högst sällan af siden, och af cattun, bomullstyger eller annat. En duk, vanligast siden, täcker halsen. Strumpor, mest, hvita, stundom svarta hos äldre, (röda ur bruk) och skor (stundom af sälskinn) eller kängor nyttjas på fötterna. Modedockor såväl till klädningens garnering som till klädselns bjärtare färger finnas alltid några. En blå klädes- eller vadmalscapot, vanligen på ett nyare sätt gjord, bevarar för köld. Bindmössa och stycke, alltid svart för gifta, hvit eller brokig för ogifta, försvinner nu småningom förnämligast med religionsväckelsen och ersättes af svart veckad sidenduk, så att der väckelsen är allmännast, såsom i Finström, högst få bindmössor synas i kyrkan. Denna sed har äfven af de icke väckta antagits. — Numera har kofta blifvit allmän. Kjortel och tröja förekomma hos några äldre blott.

Örhängen nyttjas icke allmänt. Deremot äro på brölloppen de rikare hustrurs fingrar temmeligen fullsatta med guldringar, för att genom fåfängan deras förträfflighet måtte skönjas.

Färgade sämsk handskar nyttjas mycket, mest dock af de yngre och af qvinnor.

Högsta enkelhet i klädsel förekommer i Föglö och Kumlinge, största yp-

pighet i Sund och Saltvik. Denna yppighet aftager mot söder och vester.

Ylleskjorta närmast kroppen nyttjas af många karlar, äfvensom af några färskinnsbenkläder med ullen inåtvänd. Några hjonelag begagna ylleslakan. Alla, som hafva befattning med fiske, äro försedda med vattentäta notstöflar, gående öfver knäna. Nästan alla qvinnor äro vid fiske försedda med stöflar. Trädskor användes stundom i hvardagslag.

Föda.

Födan är i allmänhet god, sund och närvarande. Hos de förmögnare utgör den en tillräcklig förening af jordens, sjöns och ladugårdens alster, hos de fattigare af de tvenne förstnämnda. Rent blandadt rågbröd, äfven hvetebröd, kött, smör, ost, färsk och salt fisk, mest strömming, potatis, ärtor, gryn, mjöl utgöra de mest vanliga födoämnen. Skälkött anses i skären välsmakande. Smör förtäres mycket. Alla dagar förekomma potäter i ett eller flere mål.

Tiggeri.

Tiggeri under namn af att begära utövas mycket till vissa delar utan att egentligen röra de fattiga, hvilka

i allmänhet genom väl inrättad fattigförsörjning äro vårdade. Högst sällan ses här egentliga tiggare, som stryka omkring. De enda, som finnas, äro inom byarna och tigga der mjölk och matvaror. Det förekommer här ett vida värre oskick, mindre af behof, mera af sniken beräkning, af till och med förmögna eller arbetsföra: att gå eller fara omkring för att begära säd, hö, halm och förnämligast fisk. Lättjan uppskattar detta sätt mer lönande än arbete. Säd tigges blott af någon äldre gumma vid ritroskninngen. Hö tigges under höbergningen af några icke hemmansägare, och under vintern halm, vanligen emot erbjudande af brännvin.

I stort däremot drives fisktiggeriet. De, som driva det kallas notlösare. Den tid på sommaren strömmingsfisket idkas, vandra uti och ifrån alla socknar flere hundrade, till och med hemmansegare torpare och handtverkare, ifrån not till not i några veckor. Stundom hafva öfver 100 sådana på dagen infunnit sig vid de större notgårdarna. Emot erbjudande af kaffe och brännvin samt stundom ett ringa arbete med strömmingens gälände erhålla de på hvarje ställe minst ett öskar, omkring fem skälpund, färsk strömming, hvilken i de käril och med det salt de medbragt saltas. På detta vis

hafva flere under sommaren förvärfvat ända till tre tunnor saltad strömming, hvilken, om kaffe, brännvin, mat och tid, som med arbete kunnat göras lönande, beräknades, stundom står dem högre, stundom lägre än gångbara priset. Förlusten af detta stora missbruk i verldsligt hänseende är, att minst 10,000 dagsverken förspillas och undandragas en bråd tid ifrån jordbruket årligen, hvilket äfven med dessa ej vore fullt betjent. Den hjälp, de bevisa är ganska ringa och dem förutan ginge ingen strömming förlorad. Men den andliga sidan är vida värre af detta förderfliga oskick. Fylleri och kaffedrickning uppdrifvas, liderligheten och otukten frodas i det åländska sinnet, då denna svärm skojande människor söker nattkvarter här och der, samt lättjan uppöfvas, då dessa till en mängd under en längre tid egentligen drifva intet arbete, men än mera, under lättja hafva de under sommaren förvärfvat sig ett förråd strömming, denna bortbytes emot råg, hvilken om vintern förtäres under lättja. Notägare anse detta för ett tvång, så mycket svårare, som med skammens upphäfvande för tiggeri den åldriga vanan förvandlat det frivilliga gifvandet till en skyldighet, så att vägran skulle underkasta dem svåra vidrigheter.

Det enda vetterliga försök, som gjorts för att hindra detta svåra missbruk, innefattas i Östergethaboers vid Häradsrätten den 16 november 1806 § 98 ansökta beslut, deraf innehållet i kort sammandrag lyder: „I grund af osviktig laglig rätt och billighet, att hvarje medborgare bör skyddas och bibehållas vid sin egendom, ostördt, utan andras intrång, äfvensom då den öfverklagade strömmingsutdelningen väcker hos legohjon fyllerivana och otrohet mot sina husbönder samt de vid fiskeställena sig ininnande så kallade notlösare genom tillfället att kunna med brännvinsutdelande förleda andras husfolk till tjufnad, jämväl själva blifva skadliga dagdrifvare, lättingar och onyttiga samhällsmedlemmar, förbjudes enhvar husbonde eller legohjon vid 3 Riksdalers 16 shillings vite utom böter efter lag och skadeersättning, af strömmingsfångsten, hvarken för penningar, brännvin eller annat, af fångsten bortgifva, förtyttra eller bortbyta något det ringaste, innan hela fångsten blifvit samteliga notägande emellan tillbörligen delad. Olof And. Plantin, domare.“

Allt detta är numera i förgätenhet.

"Åland" 24 sept. 1918.

En åländsk utskärsbygd.

Hammarlands Äppelö.

För „Åland“ av W—r S—m.

I.

Sällan besöka fasta Ålands innvånare de yttersta i havsbandet belägna bygderna i sin vackra skärgård. Kommunikationerna med många av sjöbyarna äro oregelbundna och svåra, och direkt anledning till besök på klipporna där ute gives merendels icke. Därav följer också, att dessa avlägsna och svårtillgängliga bygder för våra „inlandsbor“ äro mer eller mindre okända. De erbjuda dock rätt mycket av intresse och förtjäna nog, att man med dem gör närmare bekantskap.

En angenäm vistelse under ett par sommarmånader ute på Hammarlands Äppelö har hos mig väckt tanken på att för „Ålands“ läsare skildra denna ö och det lilla samhälle, som där i havets sköte lever och har sin verksamhet. —

Äppelö „hemland“ är den nordvästligaste av Ålands bebodda skär. Holmen jämte densamma underlydande klippor hör, märkvärdigt nog till Hammarlands socken, ehuru all förutsättningar skulle finnas för dess samhörighet med Geta. Ty Getsockengräns begränsar i öster dess ägor och fiskevatten. Närmaste gran-

narna äro Getabor. Geta kyrka besöka Äppelöborna alltid. I Geta andelshandel göra de sina uppköp. Till Hammarlands kyrka är vägen lång och besvärlig.

Äppelölandet vilar, likasom hela omgivningen, på granitens fasta grund. Ön, som i längd mäter cirka 2, i bredd omkring 1 kilometer, är till största delen bevuxen med gles tallskog. Den grunda myllan i bergskrevorna skänker endast sparsam livskraft åt träden. Och nordanstornen, som här häjdas av intet, gör, även den, sitt till att hindra kronorna från att skjuta upp mot höjden. I dalsänkorna vid kanterna av de små ängslapparna och åkertäpporna samt invid gårdarna växa dock även lövträd: björk, rönn, al, asp, ask och ek.

De högsta bergen på ön hava naturligtvis namn: Kvarnberget, Vårdborget, Getanberg, Kumlet och Nordsdalsklintarna. De småvikarna, som skära in i holmen heta Hasselviken, Vadet (i väster), Södersand (i söder), Östersand, Esperhamn, Träskesviken och Gäddgropen (i öster).

Låt oss gå upp på toppen av Kumlet. Härifrån hava vi en vidsträckt, vacker utsikt och kunna således bilda oss en föreställning om det tilltalande landskap, i vilket Äppelö utgör medelpunkten. Just nu ligger kvällsol över vatten och land. Just nu är tavlan som fagrast att skåda.

I öster, ett stycke nedanför våra fötter, vecklar „Sundet“ ut sitt glittrande band i riktning från söder till norr. Vid detsamma ligga Äppelöbornas sjöbodar, båthus och broar samt de små stugor, åldriga, moss-

belupna och grå, som utgöra sommarbostäder för de legda hjon, vilka hjälpa till vid strömmingsnoten. Här vid stranden bor även, i en trevlig, av gröna alar omgiven gulmålad byggning, försedd med glasveranda, öns enda torpare.

Då en gång i avlägsen forntid bygd första gången bröts på Äppelölandet, timrade väl vikingen, nybyggaren, vid „Sundets“ strand sin boning. Det smala vattnet erbjöd då en god hamn och var djupt nog. Under tidernas lopp har dock land höjt sig ur hav. Nu är detta „Sund“ grunt, uppfyllt av talrika hällar, stenrös och sandbankar. Äppelöbon, som känner till detsamma, kan väl själv här styra fram en grundgående jakt eller galeas. Men främlingen skall fåfängt försöka göra detta. De äldsta innevånarna på ön erinra sig väl den tid, då de flesta av de många klipporna, vilka nu höja sig över „Sundets“ yta, voro överflutna. Den största av dem, Trutklippan, nu en flere famnar lång holme, utgjorde för 50 år sedan en enstaka liten häll, jämnt så stor, att vitfågeln där kunde finna fötteste.

På andra sidan „Sundet“, mitt emot „hemlandets“ sydöstra strand, växer Äppelö Gränsskär upp ur vägen. Holmen är lång och smal, bergig samt glest busk- och trädbevuxen. I de små dalsänkorna frodas gräset. Genom ett smalt vatten skiljes Gränsskär i norr från Klippan, ett litet skär, omkransat vid stränderna av gröna och lummiga alar. Öster om Klippan, på andra sidan om ett grunt sund med sank och mjuk botten, ett älsklingsstillhåll för ålarna, uppdrager det skogiga Lökö-

landet sina dystra, mörka konturer mot himmelens blå bakgrund.

Men från vår plats högt uppe på bergshypeln kunna vi se än längre bort österut, se bortom ringlande sund och skogiga holmar Isaksölandet, som på denna sida reser sig i djärva branter upp ur bråddjupt vatten, och ytterligare bakom nya fjärdar och nya skär det höga Getalandet, som norrut vid Dånö från väldiga höjder stupar i havet. Det är dystra, allvarliga färger, landskapet på denna sida erbjuder ögat. Den mörkgröna barrskogen, de röd- och gråbruna eller violetta bergväggarna i omväxling med vida blånande vatten, här och där fräsande upp i vita, skummande bränningar, mana ej sinnet till lek och flärd.

Om vi undantaga den lilla lotskojan på Dånö, även den så långt borta, att blotta ögat av densamma ej kan urskilja annat än en ljus färgklick på toppen av en grå bergkam, skönjes ingen människoboning åt det hållet.

I sydost utbreder sig norra Finströms vackra skärgård, där det kalhuggna Bergölandets kompakta granitmassor upptorna sig högt över omgivande holmars saftiga grönska. Längst i fjärran förtona i otydliga konturer Bastölandets fält och skogar.

Åt söder fortsättes Hammarlands skärgård, närmast Äppelö med några små trädlösa hällar, rödbruna av so, i glattslipade av stormupprörd sjö, längre borta med skogbevuxna holmar, fagra i sin mjuka sommargrönska. Bortom fjärdar och sund skönja vi bakom allt detta Skarpnätö halvö, som sammanhänger med „fasta Åland“. I san-

12.

ning, en vackrare teaterkuliss gives icke än det landskap, som här möter ögat.

I sydväst avteckna sig svagt bakom vida fjärdar de långsträckta konturerna av Eckerö-landen.

I väster se vi Finbolandet, där det bergigt och skogbevuxet med långt framskjutande klipprev bryter „Norr. havets“ skummande vågor. Längre norrut ligger öppna havet på, storlaget, härligt nu, där det vilar lugnt och stilla i solskensbelysning, storlaget skräckinjagande, men härligt även då, när orkanen ryter och väldiga vattenmassor dånande rulla fram mot strändernas klippor eller fjärdarnas dolska rev, rulla fram för att brytas, krossas, tillintetgöras i bränningens vita, sjudande skum.

Tavlan i nord-nordväst och norr erbjuder mjukare linjer och bjärtare färger. Du ser närmast den lilla, täcka byn med dess tre bondgårdar: Södergårdens brunmålade, i vacker villastil uppförda manbyggnad, Norrgårdens ljusgröna boningshus och Östergårdens ljusgula, samtliga omgivna av sina rödmålade kvarnar, bodar, rior och lador. Här, i gårdarnas omedelbara närhet, möter oss Äppelö-landskapet i sin vekaste gestaltning. Lövträd och gräsmattor äro föga allmänna på ön. Men invid gårdarna finner du dem så yppiga, så saftigt gröna, du någonsin kan önska dig dem på en utklippa i havet. Ask, lönn och rönn, äppel-, körsbärs- och plommonträd skugga vid fönstren för sol. På gårdsplanerna växer gräset tätt och frodigt. Emellan gårdarna finner du i själva byn även de flesta av de få potatisland, ängsmarker och

åkerfält, som öbefolkningens flit och omtanke förmått avtvinga Äppelöns berggrund.

Bortom fälten växer skogen — barrskogen, här jämförelsevis tät. Över en liten dalsänka, som i söder och norr åt det hållet genomskär landet, öppna sig havets ändlösa vidder. Bakom skogen, längre borta, en mil ute i sjön, ligga de karga och kala Skälskären. Där står på sin trygga klippa det vita fyrtornet, vars vänliga ljus i nattmörker och stormar visar seglaren väg mellan lurande bankar och blindskär.

Under Äppelö by äro ett 40-tal holmar, hällar och klippor lagda. De flesta av dessa må i detta sammanhang uppräknas:

Gränsskär, Spjutholmen, Klippan, Måsklobb, Pölsan, Ståten, Trollklobben, Bergskär (uttalas: „Besskär“), Hamnskär, Hamnskärsklubbarna, Tiströnklobben, Tiströnklobbsgrundet, Väster Torskklobb, Öster Torskklobb, Notgrunden, Varghällen, Svarthällen, Ådklobb, Torskklobbsgrund, Saltflyttan, Läggningsbådan, Medfallsbådan, Ersklobben, Ersklobbsgrund, Långgraste, Bockskärsgrund, Bockskärshällarna, Bockskärsklubbarna, Bockskär, Vilbådan, Skälgrunden, Skälskär, Klinten, Blänkan, Långhålde m. fl.

Den med utskärsförhållandena obekanta läsaren förvånar sig över att en liten fiskarby äger en så vidsträckt skärgård. De flesta av de nu uppräknade namnen beteckna emellertid icke holmar i den bemärkelse fastlandsbon tänker sig sådana, trädbevuxna, gröna, inbjudande och fagra. Nej, det stora flertalet utgöres av kala hällar eller klippor, där i allmänhet

ingen växtlighet trives. På sin höjd vegeterar där i en skyddande skrev ett tvinande grässtrå, en ensam och melankolisk röd Epilobium eller gul Hieracium. För övrigt berget, glattslipat av överspolande sjöar, bränt av en sol, för vars strålar ingen skugga gives. Dessa klippor hava dock sin stora betydelse för Äppelöbornas hushållning. Ty besittningen av dem medför även besittningen av fiskevattnet omkring dem. Och i havet förekomma här massor av strömming. Småningom, i den mån vi närma oss „hemlandet“, blir dock floran rikare. Efterhand anträffa vi holmar, beväxna med ljung, kråkris och enrisbuskar. Så uppträda i skyddade dällder lövträd, först sparsamt och enstaka, sedan talrikare. Slutligen förekommer på de närmast Geta belägna skären barrskogen. På Lökö äga Äppelöborna t. o. m. rätt värdefull stockskog.

Rätt märkvärdigt är, att på de långt ute i havet belägna ödsliga Torskklobbarna hjortron växa och mogna. Hjortron plockas även på Hamnskär och Lökö.

På Bockskär och Torskklobbarna beta tidtals fåren. På Gränsskär, Lökskär och Hamnskär vistas sommartid korna. Vid Notviken på Lökö draga Äppelöborna sin strömmingsnot.

Innan jag avslutar detta kapitel, vill jag såsom någonting ganska sär eget nämna, att på det jämförelsevis lilla Hamnskär ett träsk med rostfärgat, sött vatten förekommer. Detta saknar avlopp samt har en förrädisk, mjuk dybotten. I träsket lever ingen fisk. Men gräsänder och annan sjöfågel snattra någon gång i vassen vid dess stränder.

(Forts.)

40
Åland, 8 okt. 1910

En åländsk utskärsbygd.

Hammarlands Äppelö.

För „Åland“ av W-r S-m.

II.

(Forts. fr. n:r 77.)

När Äppelö av människor första gången befolkades, är naturligtvis numera omöjligt att utreda. Så mycket är dock visst, att många, många århundraden sedan dess svunnit hän. Långt tillbaka i avlägsen hednatid kan man med all sannolikhet följa odlingens spår. Bland annat giver ortsnamnsforskningen sådant vid handen. Närmaste land i sydsydväst är Torsholma. Omedelbart invid Äppelö, norr om dess nordvästra strand, ligga Bockskären. Likaså endast genom ett smalt sund från „hemlandet“ avskilt höjer sig i bisarra klippavsatser den skogbevuxna, dystra och myetiska Trollklobben ur havet. Dessa namn gävos åt holmarna vid den tid, då våra förfäder ännu offrade åt och dyrkade den väldige Tor, och tyda för visso på någon numera utdöd, men fordom bland folket på Äppelö levande tradition om den fruktansvärde åskguden, som i sin med bockar förspända vagn bekämpade trollen, där de i sina otillgängliga tillhåll på Trollklobben sökte trotsa honom.

Torskklobbarne, väster om Trollklobben, benämndes fordomdags Torskklobbarna. Ännu i skattelägningshandlingar från 1794 återfinnes sist-
anförda namn.

I gigantiska, tvära klippavsatser, med klyffor och raviner, i urtiden av mäktigt verkande naturkrafter insprängda i de branta granitväggarna, sträva Torskklobbarna mot skyn. Ett värdigare fäste kunde väl sagornas Tor knappast finna, då han fejdade mot den illsluga och nidlystna loke-
avföda, som hade sitt tillhåll bland Trollklobbens bråtar och snår. De oformliga stenblock, vilka ligga kringströdda överallt på Torskklobbarna, synas vara av jättehänder från Trollklobben slungade mot den väldige Tor. — —

På hednatida kultur tyda även de märkvärdiga stensättningarna på Torskklobbarna. Av mycket gammalt datum är likaledes „jungfrudansen“ på Kasberget å „hemlandet“.

På grund av de källor, vilka stått mig till buds, har jag med säkerhet kunnat följa kulturens spår å Äppelö tillbaka endast till 1600-talet. Odlingen här är dock, såsom antytts, mycket äldre.

Under sistnämnda århundrade funnos inom Äppelö ägoområde blott tvenne åbyggare, lotsar, vilka innehade var sitt kronohemman, det ena på „hemlandet“, det andra på Lökö holme. Vardera lägenheten beräknades till ½ mantal. Ännu år 1701 var förhållandet sådant. Sistanförda år anbefaller emellertid kung Karl XII i brev av den 20 mars från högkvarteret Lais i Lifland rådet att „i anseende därtill, att närvarande krigsförfattningar erfordra stora och anse-
nliga utgifter, och man fördenskul på allt görkligt sätt må kunna upbringa nödige Medel, Skatterättigheter måge sättas på dess Crono-Jordar, Rustningzhåld och Augmenter — — — til det värde, som görkligast må ståå att erhållas.“

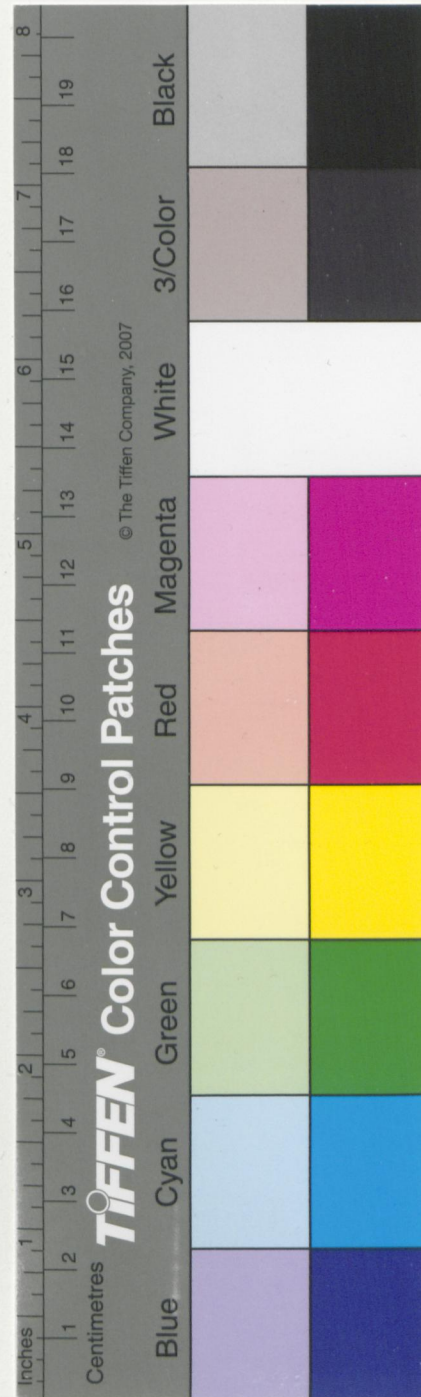
På grund härav försåldes också Äppelö-hemmanet (motsvarande nuva-

rande hemmanet N:o 2 Norrgård och Västergård) några år därpå „under skattemannas börd och rättighet“ till dåvarande åbon Göran Mattson för 50 daler silvermynt. Den 27 november 1708 erlade den sistnämnde köpe-
skillingen till räntmästaren Thomas Adlercreutz. Den 18 oktober 1709 infördes hemmanet i jordeböckerna såsom skatte.

Lököhemmanet förblev ännu några år under kronan. Men nu inföll den hemska period, som i vårt lands historia benämnes „Stora ofreden“. År 1710 erövrade ryssarne efter heta strider Sveriges starka värn mot öster, Wiborg. Under de år, som närmast följde, översvämmade fienden, plundrande, brandskattande och ödeläggande, hela Finland. Alla, som sågo sig i tillfälle därtill, flydde över till Sverige. Sålunda utvandrade även Ålands hela befolkning. Skattebonden på Äppelö och kronobonden på Lökö följde exemplet. Den förre återvände aldrig och sannolikt icke heller den senare. Hemmanen övergingo i andra händer. Äppelöhemmanet delades efter fredsslutet i tvenne: Norrgårds och Västergårds.

En viss Per Hansson, hemma från fasta landet, inköpte det förre. Traditionen för måler att Per Hansson endag, då han i sällskap med en annan karl vandrade över ett berg i skogen, rå-
kade sparka till några över varandra hopade lösa stenar. Då dessa rubbades, förnam han ett ljud, liknande slamret av silvermynt. Åt sin följeslagare nämnde han intet härom. Men då han kommit hem, omtalade han händelsen för sin hustru. Båda begåvo sig nu till platsen. Där funno de i en jordgömma en massa penningar. För dessa köpte Per Hansson Norrgårds lägenhet på Äppelö. Hemmanet har sedan dess tillhört hans efterkommande. Den nuvarande

14.

unga husbonden, Johan August Jansson, som i dessa dagar mottagit stället av sin fader Johan August Henriksson, härstammar i 7:de led från Per Hansson. Norrgårds hemman höll i början av 1800-talet till följd av arvskiften på att falla sönder i tre, men räddades från detta öde av bonden Henrik Persson, en sonson till stamfadern, genom att han år 1806 köpte sina bröder Olof Perssons och Per Perssons arvedelar.

Västergårds lägenhet uppstod, såsom uppgavs, samtidigt med Norrgårds. Vad den första innehavaren av denna hette, kan jag tyvärr icke uppgiva. Så mycket vet jag dock, att även den gått i arv inom samma släkt, tills dess sista ägare, bonden Berndt Axel Holmström, på grund av ekonomiska skäl år 1886 måste sälja densamma. Den inköptes då av byns tre övriga bönder, vilka nu gemensamt bruka den.

Norrgårds och Västergårds hemman beräknades under 1700-talets förra hälft till ett kvart mantal vardera.

På det övergivna Lököhemmanet skulle icke mera människor bygga och bo. De, som efter den stora flykten besökte de gamla tomtplatserna där, funno byggnaderna nedrivna eller uppbrända, åkrarna och ängarna igenvuxna. En liten jordkulle med rester av en stenfot, ingroddas diken och åkertegar minna nu, där de stå i skogen, som vuxit över desamma, om att också här en gång människor levat och dött vid egen härd.

Omedelbart efter fredsslutet 1721 flyttade Lökö kronohemmans dåvarande åbor, nu tvenne till antalet, över till lägenhetens ägor på Äppelö. På grund av Kongl. förordningen av den 19 september 1723 försälldes sedermera även detta kronohemman till åbor. De båda åborna, An-

ders Marcusson och Per Andersson, blevo skattebönder å var sin hälft av det forna kronohemmanet. De sålunda uppståndna hemmansdelarna benämndes Södergård och Östergård och bildade nu N:o 1 på Äppelö. Även de voro lika stora som de tidigare omnämnda Norrgård och Västergård vid den tiden: „ett kvart mantal och tjugofem jordemarker“. För vardera hemmanet erlades av respektive köpare 133 daler 10 $\frac{2}{3}$ sk. sm. till kronan. Köpskillingen inbetalades den 23 oktober 1738. Den 16 maj 1741 infördes hemmanen i jordeböckerna „ifrån Crono til Skatte“.

Även Södergården och Östergården hava gått i arv inom samma familj, ärvts än av söner än av döttrar, aldrig försålts till främlingar. Under senare hälften av 1700-talet övertogs Södergård av Matts Simonsson från Pansarnäs i Geta. Hans hustru hade ärvt stället av sin fader, som var dess första ägare. En sonsson till den sistnämnda är ännu levande, äldre f. d. husbonden Alfred Söderström, vilken för några år sedan överlät hemmanet till sin måg nuvarande innehavaren kapten Emil Westerlund.

Den nuvarande husbonden på Östergården, J. A. Eriksson, en redan till åren kommen man, omnämnde för mig, att hans „farfar fötts på gården“. Men vi kunna räkna även hans härstamning tillbaka till Östergårds första skattebonde.

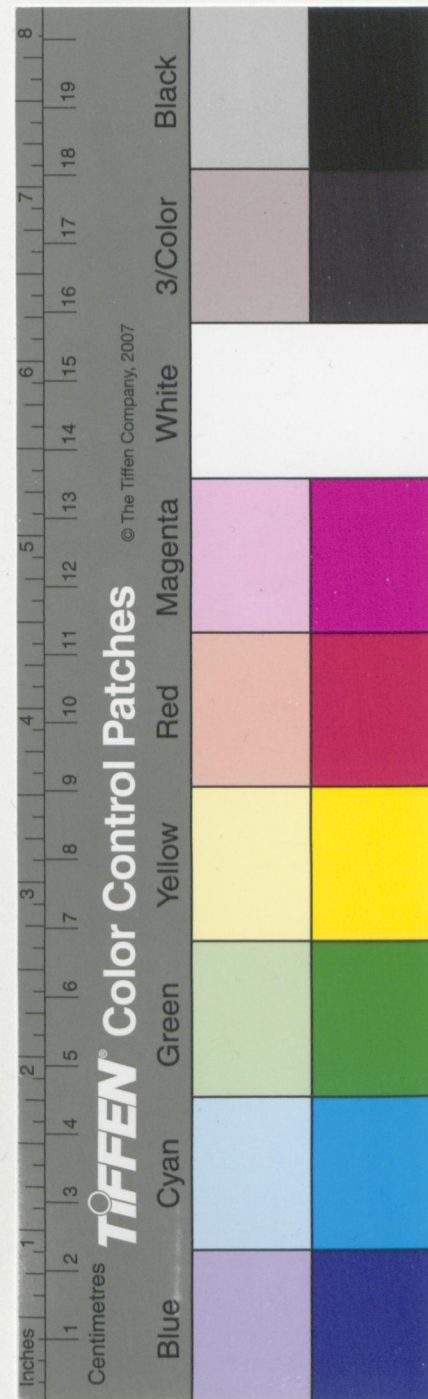
Gamla husbonden A. Söderström på Södergården uppvisade för mig ett intressant aktstycke, tillkommet vid skatteläggningen av Äppelö bys ägor den 22 september 1794.

Vi kunna av detta bilda oss en föreställning om förhållandena på Äppelö för 115 år sedan.

Där sitta då fyra bönder såsom innehavare av var sitt hemman: Matts

Simonsson på Östergård och Eric Jacobsson på Södergård samt Per Persson på Norrgård och Berndt Holmström på Västergård. Samtliga hemmanen äro lika stora, då för tiden ännu beräknade till $\frac{1}{4}$ mantal eller 25 „jordemarker“ vart. Under byn hörde sammanlagt följande åkrar, alla små och obetydliga samt föga värdefulla: Hemåkern, Lillåkern, Söderåkern, Österåkern, Östra gården, Backgården, Näsgården, Norragården, Västergården, Grindgården, Kålsäng, Nyåker samt tvenne namnlösa mindre stycken åkerjord. Den sandblandade jorden, „med sand till grund och överallt bergbrännor så nära till jordbrynet, att växten torra år förtorkas“, med „ganska grund matjord“, såsom det om samtliga dessa till åker upptagna fläckar heter, gav icke rika skördar. Ock dock gjorde bysborna vad de kunde, för att komma en oblid natur till hjälp. De sprängde berg och rödjade sten i sitt anletes svett. I Söderåkern hade de „med betydlig kostnad“ sprängt genom berget ett utfall, „ledande till Lillåkern samt äntligen genom Hemåkern ned till Sjön“. Även i Österåkern var „ett utfall genom sprängning i berget beredt“. Nyåker „är 1786 ifrån ett kärr emellan bergen uppodlad sålunda att utfall blifvit gräfvit igenom det sänkta och sedan dels igenom sprängning och dels bränning genom berg och en svår bergbunden backe fullföljt, nu (1794) sönderdikat i flere små tegar gjordt till åker, bestående af specklara med sand till grund, hvilken dock som åker icke bär sig för syras skull, emedan utom det att, oaktadt allt arbete åboerne därå användt, tillräckeligt utfall ändå ej fått eller kan erhållas, stället är omgifvet af höga berg, hvar emellan om vintern en myckenhet snö samlar sig, som, då vårsolen ej kan ledigt och nog värka deruppå,

15.

bliver länge qvarliggande, grödan till skada“.

De många stengårdarna mellan ägora på Äppelö, de talrika stenhögarna invid åkrar och ängar därstädes tala ett tydligt språk, även de, om hänsovna släktens tunga släp och hårda kamp för tillvaran.

Mot slutet av 1700-talet såddes årligen inalles 1 1/2 tunna spannmål på hela Äppelön.

Med ängsmarken var det då för tiden klen beställt, i synnerhet på „hemlandet“, om vilket det uttryckligen heter, att „inga dugeliga linder“ funnos. Några små ängsgårdar omnämnas väl, såsom den sandiga och bergiga Broslättsgården, Träskeshagen, „af mossupen hårdvall, der lilljokovalja och Rårumpegräs växa“, det backiga, mossupna Näset med „börsting och bladgräs mellan backarne“, Västra hagarna, där „på de högländte ställena gräs, börsting, sidvallgräs, starr, kattfötter och lilljokonvalja“ förekomma. Tomthagarna, „som gifva ahlgräs, hundflock och bäckstarr“, Broslätts-hagen, „mossbelupen, beväxt med små starr och ahlgräs“, Bruns-hagen, „af små starr och blad“, Back-hagen, „beväxt med ask och ahl samt gifvande börsting och ahlgräs“, Sjö-hagen, „med små starr och ahlgräs“, Somängen, „alltför ringa, bärande hårdvall af kattfötter, ahlgräs och börsting“, Törnängen, „som gifver ahlgräs och börsting“, samt Öste-lägen, „av ett kärr upptagen, med dålig höväxt“.

De nu nämnda ängsgårdarna beräknades avkasta i medeltal 1/6 parm dåligt hö på tunnlandet.

Under rubriken „äng och höfångst“ uppräknas i sammanhang med Äppelö-ängarna och hagarna även holmarna Grönskär (eller Gränsskär) och Hamnskär: „Grönskär, en steril berg-holme, hvaräst finns en slätt och 2:ne

små klefvar, som, ehuru de nu för sin ringa bördighets skull äro utlaggde till bete, dock kunnat gifva ahlgräs och andre bladsorter samt börsting å 1/8 parm på tunnlandet“; Hamnskär, „av samma beskaffenhet, äfven nyttjadt till bete, såsom odugeligt till slätta, skulle dock kunna gifva samma slags hö å 1/8 parm på tunnlandet“.

Skilt för sig upptages Lökö holme. Där funnos följande „slättor“:

Storhagen, „mossbelupen, med börsting och bladgräs“, Lillhagen, „likaså“, Myrhagen, „likaså“.

Då — såsom nu — ägde Isaksöborna hälften av Lökö.

Om en del övriga under Äppelö lagda holmar och skär lämnas i ovan återopade dokument från år 1794 följande karaktäristiska upplysningar:

„Klippan, en bergig betesholme endast för 2:ne kalvar i 14 dagar; Bockskär, äfven bergig, men gifver dock bete för en ko öfver sommaren; Mäsklobb, blott en oduglig begkubb; Spjutholmen, så liten att den blott kan föda 2:ne kalvar en månad; Gränsskärs örn, en odugelig bergklippa; Slätklobben, blott ett kalt berg; Trollskär, en oländig och onyttig bergkubb; Sälskären, det Norra och Södra. På det Södra kan födas 5 å 6 får i några veckor och vid det Norra idkas skötläggning*); Läggningsbådan, ett kalt berg, tjenligt blott till skötläggning dervid; Saltflyttan, en kal, onyttig bergkubb; Västra och Östra Torsklobbarna (nu Torsklobbarna) föda tillsammans 7 å 8 får i 14 dagar; Ådklobben, en kal bergsklobb; Tistronklobb, mycket bergig, kan dock föda 3 å 4 får i 14

*) Å södra Sälskären är nu Sälskärs båk uppförd. Denna del tillhör icke längre Äppelö. Norra delen är däremot fortsättningsvis underlagd Äppelöborna.

16.
dagar; Bäckskär (Bergskär) äfvenså och och föder 7 å 8 får i några veckor, hvarförutom den är ett strömmingsnotvarp; Norra och Östra Hamnskärsklobbarna och Bockskärsklobben, odugelige bergklobbar; Ersklobben, mycket bergig, men kan föda 5 å 6 får en månad; Blankhällarne, Västerhällen, Småören och Hällen, onyttige bergland“.

Varje åbo hade på Äppelö likasom annorstädes under 1700-talet hummelgårdar vid hustomterna, här dock „till endast 4 stängers afkastning hvardera“.

På „hemlandet“ hade boskapen icke något bete sommartid. Detsamma är fallet även nu. Åborna hade dels till åker, dels till äng intagit och uppodlat all mark på Äppelölandet, så att „blott kala bergen återstodo“. Korna roddes därför ut till holmarna. Sedan det sparsamma gräset avbetats på en, flyttades de till en annan. Och så undan för undan.

Varje gård ägde dåförtiden 3 å 4 kor och några får.

Skogen var då mycket sämre än nu. Ryssarna hade under „Stora ofreden“ avbränt Ålands skogar. Under de 80 år, som sedan dess förflutit, hade den synbarligen ännu icke hunnit synnerligen utveckla sig. Den var „svag, blott tillräcklig till gärdslä, vedbrand och timmer till sämre hus, men timmer till större varuhus, båtbyggnader och strömmingskärl måste annorstädes ifrån anskaffas, helst skogen härstädes var mycket qvistig och krokig, såsom växande blott i bergsklyftor“. Varken ved eller timmer fanns till avsalu.

Fisket lämnade en jämförelsevis ringa avkastning. Fjällfiske idkades vid hemstränderna, som voro „steniga gallstränder“, och gav „knappast till husbehov“. Strömmingsfisket utgjorde

redan då, liksom fallet är ännu i våra dager, innevånarnes huvudnäring. Det idkades både med not och skötar. Öns notvarp mot slutet av 1700-talet voro Storvarpet vid Lökö, Barskärsvarpet vid Hamnskär och Ny-noten i Sundet. Skötläggningen försiggick huvudsakligen vid Salskär, Tors(k)lkobbarne och Läggingsbådan. Årligen såldes dåförtiden från hela byn i medeltal sammanlagt endast 40 tunnor salt strömming.

Säljakt och fågelskytte idkades icke. På grund av skatteläggningen år 1794 fastställdes av kammarkollegium den 18 maj 1802, att de båda hemmanen på Äppelö n:o 1 (Södergård och Östergård) och n:o 2 (Norrgård och Västergård) skulle „stå och i Jordeböckerna uppföras för Tre fjerdedels mantal och Åtta Riksdaler Specie grund ränta“. Hela Äppelö utgjorde således efter denna beräkning 1 1/2 mantal.

I äldsta tider voro de avlägset boende Äppelöborna utsatta för oförsynta främlingars närgångenhet. A-verkan gjordes å skogen. Ågor nedtrampades och våldbetades, gärdsgårdar och grindar söndrades. Fiske och jakt idkades olovligen i öns underlydande vatten. Omsider brast öbornas tålmod. Vid tinget i Hammarland utvärkades den 11 januari 1850, att ett vite, stort 10 rubel silver, „utom laga bot och skadans ersättning“ fastställdes för „all slags åverkan uti hemmanens n:r:is 1 och 2 i Äppelö by skog, våldbete och trampning uti lägenheternas åkrar, ängar, hagar och mark, gärdsgårdars och grindars söndrande och öppet lämnande samt olofliga vägars och gångstigars inrättande och nyttjande ävensom för olofligt fiske vid byns hemland“.

(Forts.)

En åländsk utskärsbygd.

Hammarlands Äppelö.

För „Åland“ av W—r S—m.

II.

(Forts. fr. n:r 81.)

Sedan medlet av 1800-talet hava förhållandena på Äppelö i många hänseenden förbättrats. Detta gäller isynnerhet jordbruket. År 1880 storskiftades ägorna, som då beräknades hela byn sammanlagt upptaga 56 tunnland för odling möjlig jord. Gamla mossbelupna hagar hava på senare tider upptagits till åker och äng. Nya tegar hava uppbrutits ur skogsmarken. Den odlade jorden har på 50 år tillvuxit med två tredjedelar. Mycken möda och mycket penningar har detta krävt. Gamla Norrgårdshusbonden Johan August Henriksson uppgav för mig, att han, under den tid han innehaft sitt hemman, endast i stensprängning och rödjning av sten på nyodlingar nedlagt 1,600 mark kontant, däri icke inberäknade kostnaderna för annat arbete på samma jord. I liknande syfte ha på de tre övriga hemmanen uppoffrats ungefär samma belopp. Sålunda kunna vi anse, att endast stenarbetet på Äppelö åker- och ängsjord kostat den senaste generationen husbönder i runt tal sammanlagt 6,500 mark. I förhållande till den

anspråkslösa areal odlingsbar mark, som Äppelö-hemmanen disponera över, måste denna summa anses vara rätt betydande. Avkastningen har gestaltat sig därefter.

Ännu för c:a 30 år sedan hade ett vart av hemmanen endast 1 häst, 4 — någon gång 5 — kor, en eller par kalvar, något ungnöt samt 9 eller 10 får. Men skörden från jorden hann icke till för dessas underhåll. Bönderna måste för husdjurens räkning ytterligare köpa 200 å 300 lispund hö samt en myckenhet halm årligen. Nu äger varje gård — förutom sin häst — i medeltal 6 kor, ett par ungnöt, 4 kalvar och 25 får. Foder behöver nuförtiden icke köpas. Till och med har det någon gång hänt, att man kunnat sälja ett lass hö.

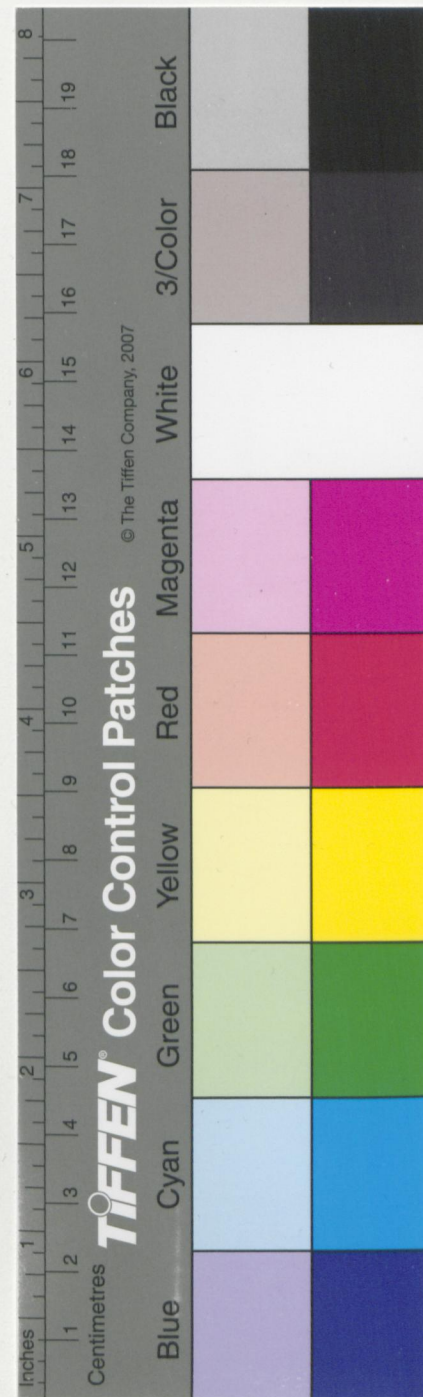
Nu skördas på Äppelö klippor av varje gård: råg 10 å 12 tunnor, i undantagsfall ända till 16 tunnor; havre 6, 7 å 8 tunnor; potatis 20 å 30 tunnor; hö 30 å 40 skrindor.

För närvarande äro åkrar och ängar på Äppelö fördelade mellan gårdarna sålunda: *Norrgård, åkrar:* Övre backgården och Näset; *ängar:* Broslätten, Nedre Backgården, Nyäng, Hemåkern och gårdstomten; *Södergård, åkrar:* Västeråker, Bottenmyran, halva Träskeshagen, Gränskärs(Granskärs-)hagen, Sjöhagen och Hemåkern; *ängar:* Söderåkern, halva Träskeshagen, Gräftlandet, Västerhagen, Lillåkern och gårdstomten; *Östergård, åkrar:* Tonängen, Sandåker, Rikshagen, Österåker; *ängar:* Västerhagen, Hemåkern, Österlägden och gårdstomten; *Västergårds jord* brukas, såsom tidigare framhållits, numera gemensamt av de tre övriga gårdarna. All denna gårds forna

17.

Åland, 15 okt 1910.

na, gladlynta och gästvänliga. Beröringen med dem verkar uppfriskande för främlingen, som av en händelse gör deras bekantskap.

Av den kringboende befolkningen äro de kända och berömda för sin händighet. Där de bo på sin avlägsna ö, ofta för långa tider isolerade från övriga människor, hava de, son efter far, släktled efter släktled, av förhållandena tvungits att i livets olika skiften och besvärigheter slå sig igenom på egenhand. Och detta har utvecklat dem till vad de äro, „En Äppelökarl kan göra allt, vad han tager sig före, och han gör det bra“, är ett uttryck som jag ofta hört i Geta. Isynnerhet äro de prisade såsom utmärkta båtbyggare. Klart är, att varje gård på ön själv bygger de båtar den behöver. Men Äppelöborna leverera sådana även till övriga trakter av Åland. Till och med utskärsbor, vilka naturligtvis ställa stora fordringar på en god båt, föredraga Äppelöbåtarna framför andra. Såsom exempel i detta hänseende — endast ett par bland många — vilja vi framhålla, att Signilskärsborna pläga köpa sina farkoster från ön och att nyligen, då en god skötbåt skulle byggas på Dånö, gamla husbonden på Äppelö Södergård, Alfred Söderström, diktallades för att leda och övervaka arbetet. Den sistnämnda torde för övrigt jämte Östergårds husbonden hava byggt de flesta båtarna på Äppelö.

Seder och bruk på ön avvika i allmänhet icke från omgivande trakter. I stort sett lever varje gård sitt stilla liv för sig. Gästabud förekomma sällan. När man har namnsdag, bjuder man dock grannarna till sig „på kaffe“. Då gästerna infunnit

sig, kringbjudas vid ett sådant tillfälle till först pannkakor och vetebröd samt en sup brännvin. Sedan följer kaffe „med dopp“ och, till sist för kvinnorna ett glas sött vin med bakelse, för männen en „kask“ d. v. s. en kopp kaffe, i vilket hällas litet brännvin. Folket är mycket måttligt. Druckna personer ser man icke.

När ungdomen „firar namnsdag“, dansas det någon gång, ehuru mera sällan.

Under julen ävensom vid bröllop, barnsöl och begravingar hållas kalas. Maträtterna vid dessa gästabud äro, i den ordning de följa: köttkorv och tunga, köttbullar med bruna bönor, fläsk och macaroni, nöststek med lingonsylt, färsk fisk, kötsoppa, kräm med bakelser samt ytterligare en annan sort kräm med andra slags bakverk och slutligen sockerkaka. Under hela den tid måltiden pågår, finnas på bordet jästbröd, svartbröd och svartbrödslimpa samt smör, salt, rödbetor och brännvin. Dessutom ligga på varje talrik en vetebrödsskiva och en kringla. Då fisken serveras, kringbjudes hem-bryggt öl.

Fordom restes på Kvarnberget å „hemlandet“ midsommarstång. Under de senaste 25 åren har detta dock icke förekommit.

En vacker sed må slutligen omnämnas. Då en person på Äppelö avlider, deltaga samtliga gårdar, med en man från varje, i förfärdigandet av kistan.

Ehuru Äppelöborna under hela sin livstid besöka Geta kyrka, så beredes dem dock alltid den sista vilan under mullen i egen sockens kyrkogård. (Forts.)

En åländsk utskärsbygd.

Hammarlands Äppelö.

För „Åland“ av W—r S—m.

II.

(Forts. fr. n:r 83.)

De sägner, som från flydda tider fortleva på Äppelö, äro inte många. Innan också de hinna glömmas, må de här antecknas.

När människorna, efter „stora ofredens“ allmänna flykt till Sverige, i början av 1720-talet återvände till Äppelö skärgård, funno de husen nedbrända. I skogen, som hunnit uppväxa på de skövlade gårdstomterna, höjde sig bland bråtarna de svartnade ugnsmurarna, spöklika och hem-ska minnesmärken från en dyster och olycklig tid. I ugnarna hade rävarna sina lyor. Åkrar och ängar lågo öde och igenvuxna.

Från krigsåren 1808—9 erinrar man sig enliten episod, karaktäristisk för vederbörandes mod och sinnes-närvaro.

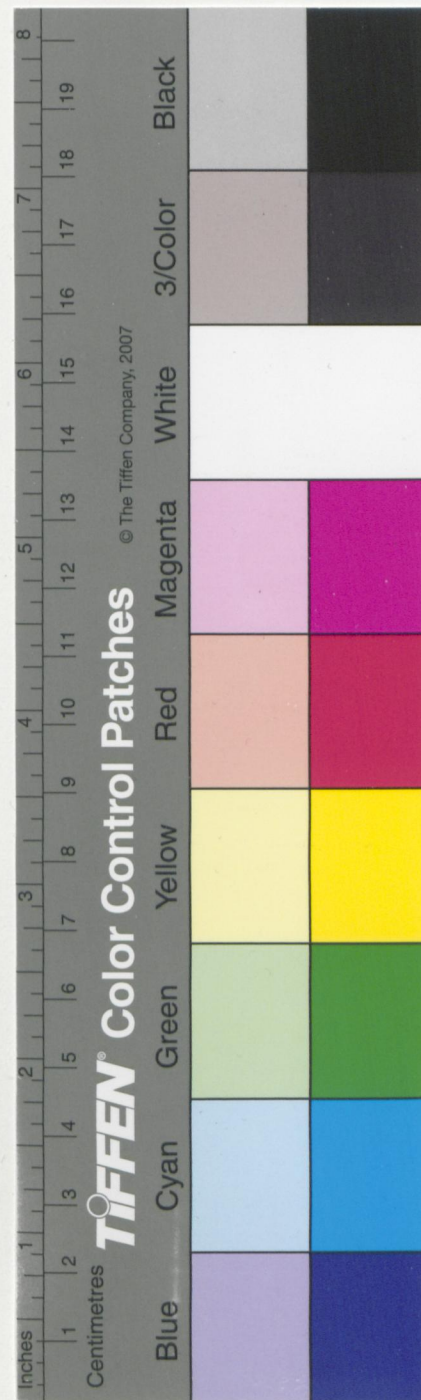
Under vårvintern 1808 kommo några kosacker, under befäl av en officer, över isen till Äppelö. Rytarna lämnade sina hästar på Väster-gårds tomt samt begävo sig ut i byn för att söka penningar. På Östergården förvarades uti en kista diverse

Åland, 22 okt. 1910.

18.

Folklorstiska
samlingar.

Naturhistoriska
samlingar.

papper, men även mynt. Medan officeren nedböjd letade i kistan, kom gamla mor Greta, den nvarande husbondens fars farmor, tillstädes. Gumman, som icke var ängslig utav sig, ryckte hastigt till sig penningepåsen, innan ryssen ännu hunnit observera densamma, samt gömde den under sina kläder. Östergårds kon-tanta tillgångar voro räddade Traditionen förmäler, att kosäckerna vid sitt besök på Äppelö icke gjort sig skyldiga till några nämnvärda våldsdåd.

Då engelsmännen och fransmännen under „orientaliska kriget“ lågo på Åland och belägrade Bomarsund, infann sig en lördagsafton en trupp engelska soldater, under anförande av tvenne officerare, på Äppelö. Här lågo då i Sundet ett stor mängd skärgårdsbåtar från omnejden. Dessa ämnade sig över till Sverige, men blevo nu av fienden tagna som god pris. Tillika konfiskerades alla sälbössor, som farkosternas ägare hade ombord. Förbittringen bland båtbesättningarna var naturligtvis stor. Josef Häggblom från Saltviks Kuggböle och en viss Nordman från Geta Finnö yrkade ivrigt på att man skulle överfalla fienden och med våld återtaga de frånrävade vapnen. Men andra, som voro försiktigare, framhöll, att följderna av ett sådant tilltag kunde bli mycket ledsamma, samt avrådde. Dessas mening seggade. Engelsmännen fingo behålla vad de tagit. Båtar och bössor återlämnades emellertid senare till sina ägare.

På Äppelö Gränsskär betade öbornas får. De främmande soldaterna begävo sig dit och nedslaktade flere

djur, vilka de, utan att för dem betala någon ersättning, ämnade tillägna sig. Men åter var det en kvinna, som genom sin oförvägenhet räddade situationen. Denna gång var det gamla farmor på Södergården, som ådagalade manhaftighet. Utan betänkande rodde hon över till Gränsskär samt avfordrade genom tolken engelsmännen ersättning för fåren. Och hon fick 25 skilling. Gumman hade en kvick och löpande tunga. Orden tröto icke. En av engelsmännen, som slutligen fått nog av ordsvamlet, stoppade, för att få henne att tiga, en nöt i hennes mun. För får och höns, som soldaterna därefter togo, betalade de. På Äppelö funno och bemäktigade sig engelsmännen vid samma besök ett skeppsankare och en mängd järnskrot. Här hade kort förut funnits ett saltupplag. Detta visste fienden av och eftersökte. Det hade dock i tid hunnit undanskaffas och räddas.

De flesta av Äppelöborna voro vid tillfället borta. De hade flytt dels till Möckelgräs, dels till Strömma, dels till Östergeta. Endast Södergårdens husfolk hade stannat hemma. Husbonden därstädes kunde på inga villkor förmås att lämna sin gård i sticket.

Till sist må ännu en sägen, som sammanhänger med Lökö, anföras.

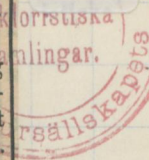
När man i tidiga morgnar eller sena kvällar besöker Lökö, händer det stundom, att man i skogen hör en kvinnoröst sakta sjunga en sorgsen visa. Det är dock ingen levande människa, som åstadkommer de tonerna. För länge, länge sedan avdagatog här i Lököskogen en kvinna sitt barn samt dolde liket. Nu „spö-

kar“ hon. Ofta hör man även det mördade barnet kvida och gråta. Många försäkra, att de hava förnummit dessa mystiska ljud.

Minnen från forna tider finnas mig veterligen inte många i Äppelö skärgård. Jag har tidigare omnämmt stensättningarna på Torskklobbarna. De bestå av fyra väldiga i lika många högar av större och mindre kulsterstenar gjorda trattformiga fördjupningar med cirkelrunda öppningar. De befinna sig alldeles invid varandra på toppen av det berg, vilket bildar Västra Torskklobbens södra del. Huru de uppstått och vilket syftet med desamma varit, har jag icke kunnat utgrunda. Att de åstadkommits av människohand, synes emellertid vara visst.

På toppen av ett berg å Lökölandets nordvästra udde finnes en märkvärdig stensättning, som i minsta detalj efterbildar en kompass. När den tillkommit, kan man icke mera uppgiva. Men mycket gammal är den. Detta framgår av de mossbelupna, halvförvittrade stenar, av vilka den är gjord. Rätt stor möda har emellertid nedlagts vid dess förfärdigande. Ty de stenar, som föreställa huvudstrecken i norr och söder, öster och väster, äro omsorgsfullt uthuggna i samma form.

Vid Notviken på Lökölandet förtjänar notboden vår uppmärksamhet. Boden är urgammal. Där om vittna de åldriga grå väggstockarna med sina otaliga inristningar, minnande om många generationer notdagare, vilka här funnit skydd för storm och oväder. I väggarna har jag funnit bl. a. årtalen „MDCCLIII“ och „1758“.

Berget invid notboden är, även det, fullristat med årtal och namn. Jag har med lätthet lyckats dechiffrera årtalet „1739“. Det inhöggs således 18 à 20 år efter det människor åter efter ofredsårens flykt slagit sig ned på Äppelö.

En gammal fiskare har sagt mig, att han i sin ungdom funnit inhugget i hällen ett år från 1500-talet. Om detta verkligen är fallet — och vi hava ju i själva verket ingen anledning att betvivla mannens utsago — synes mig därmed ock vara bevisat, att strömming redan då fiskades vid Notviken. Årtalet ifråga har jag icke lyckats återfinna. Över det hava mossor och torv under tidernas lopp uppvuxit, liksom ock — säkert — över åtskilliga andra gamla inskriptioner på Notviksberget.

Fiskarfolkets bodar på hemstranden äro, också de, mycket gamla, sannolikt av samma ålder som notboden på Lökö.

I ett åldrigt bord, vilket ännu användes för strömmingsgälningen, är årtalet „1808“ inskuret. Det tillhör fiskaren Matts August Söderberg.

Bland Äppelö-„hemlandets“ sevärdheter skall jag till sist omnämna en helt säkert flere hundra år gammal ek, vilken växer i skogen på Östergårds ägor, några stenkast söder om byn. Trädet har vid roten en omkrets av 5 meter 74 centimeter. I stammen finnes en ihålighet, som i höjd uppgår till 3 m. 36 cm. och som är så rymlig, att samtidigt 7 barn funnit plats inom densamma.

(Forts.)

En åländsk utskärsbygd.

Hammarlands Äppelö.

För „Åland“ av W—r S—m.

III.

(Forts. fr. n:r 83.)

Sedan många århundraden tillbaka har strömmingsfisket utgjort Äppelöbornas förnämsta näringsfång. Och ännu i dag som är utgör strömmingsstimmen utanför ön och dess underlydande skär den guldgruva, på vilken öborna grunda sitt välbefinnande.

Redan tidigt på våren vid islossningstiden begynner skötfisket och fortgår därefter oavbrutet till c:a 14 dagar efter midsommar. Därefter vidtager fisket med strömmingsnot och varar till slutet av augusti. Vid sistnämnda tidpunkt begynner skötläggningen åter och fortsättes till sent på hösten.

Skötfisket bedrivs vid Äppelö på samma sätt och med likadana redskap som i övriga åländska skärgårdstrakter. Då en skildring av skötfisket vid Äppelö icke erbjuder någonting av särskilt intresse, lämnar jag den därhän. Så mycket må dock vara sagt, att Äppelöskötarna städse lämnat det bästa resultatet, då de utlagts vid Torskklobbarna, Torskklobbshällarna, Torskskärshällarna, Saltflyttan, Ädklobb eller Salskär.

Den mesta avkastningen giver emellertid strömmingsnoten. I äldre tider hava, såsom jag tidigare nämt, Äppelöborna haft flere strömmingsnotvarp. Numera finnes endast ett sådant: vid nordvästra stranden av Lökö holme.

Låtom oss en vacker sommarmorgon följa med notfolket ut till Lökö för att med egna ögon åse, huru fisket därstädes tillgår.

Klockan är ännu icke 4, då vi lämna vår sommarbostad i en av de trevna bondgårdarna och vandra längs den smala slingrande bygatan ned till stranden. Här råder redan liv och rörelse. Fiskarena äro för längesedan uppstigna och i kläderna. På härdarna i de små grå stugorna puttra kaffepannorna muntert. Vi titta in i den närmaste stugan. Här bor allas vår vän, den gladlynte, alltid skämtsamme Sandlund, en väderbiten, axelbred kärnkarl, som varit med om mycket, prövat mycket och vet mycket. Sandlund har, liksom de flesta ålänningar av mankön, i unga år seglat ut på böljan den blå samt sett många främmande hav och länder. Sedan har han slagit sig ned på landbacken. I Geta, Olofsnäs, har han sitt lilla torp. Men under sommarmanaderna vistas han vid noten härute. I 23 somrar har han nu tillhört Äppelönotfolket. Strömmingsfisket och vad därtill hörer känner han därför „på sina fem fingrar“.

Alltid vänlig och fryntlig ber han oss stiga in på ett ögonblick under sitt låga tak och bjuder oss gott och varmt kaffe.

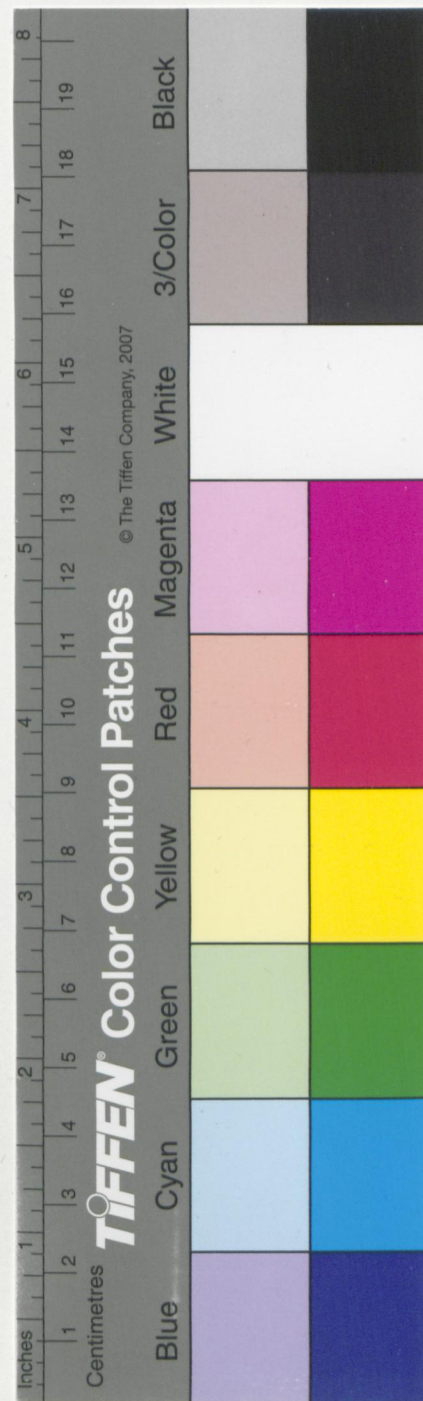
Men nu måste vi skynda oss till notbåten. Den stora båten lägger ut. Hälften av notfolket sätter sig vid

1 20.

Folkloristiska
samlingar.

Samfundets
samlingar.

„Åland“, 2 nov. 1910.

årorna för att på halva vägen till varpet avlösas av de övriga. Gamle Söderberg står i aktern och styr.

Härlig är morgonen. Solen har redan höjt sig ett gott stycke över den östra horisonten. Fullständig vindstilla råder ännu. Några vita strömoln ligga orörliga i den blå skyn. I de blanka vattnen spegla sig stränderna och himmeln. Men levande liv åt den vackra tavlan giva vitfåg-larna, som skriande av hunger flyga över fjärdarna, och skrakkullarna, vilka, skrämde av oss, simma in mot de skyddande vikarne.

I rask fart glida vi genom det stengiga, av rev och bankar uppfyllda Äppelösundet och komma ut på större vatten. I den smala öppningen mellan Äppelö „Norrskatan“ och den höga, skogbevuxna, mystiska Trollklobben se vi långt ut Sälkärs båk. Det sundet är för övrigt det ena „steget“, genom vilket strömmingen kommer in till varpet vid Lökö. Båten passerar nu nordvästra udden på Lökölandet samt svänger åt öster, där, ett stycke längre fram, notvarpet är beläget. Även norrut mellan Hamnskär i nordväst och Rankoskär i nordost skönja vi havet. Här finna vi det andra „steget“ för Äppelöströmmingen.

Vi ro emellertid in i Notviken samt lägga till vid Gistbron, där noten sedan föregående kväll ligger ombord på den vid bron förtöjda andra stora notbåten. Ena notarmen föres över till vår båt, varefter båda båtarna sida vid sida ros ut till notvarpets yttre gräns. Här kastas noten ut, sålunda att först mitten av densamma sänkes i sjön. Mitten utmärkes med trenne större flöten av trä, benämnda „pojkar“ och „flickan“.

Dessa hava till ändamål att vid dragningen vägleda fiskarena, så att förhållandet mellan de båda notarmarna hela tiden förblir sådant det bör vara.

Nu skiljas notbåtarna åt och närma sig stranden medan notarmarna kastas i vattnet. Början av notarmarna betecknas med väldiga i kulform av trä gjorda flöten, de så kallade „nothundarna“.

Noten är således utlagd. Men ännu hava vi en anseelig väg kvar till stranden. Medan vi ro mot land, utlöpa de 220 famnar långa linorna, varmed noten vindas in.

Nu skrapa båtkölarna var på sitt håll så gott som samtidigt mot stranden. Båtarna fastgöras stadigt. I vardera sätter sig en av notdragarna, den, vars tur det för tillfället är, samt begynner vinda in eller — rättare — „sparka in“ noten. Detta sker, såsom av benämningen även framgår, icke med handkraft utan med — fötterna. Repet lindas upp omkring en roterande cylinder, från vars mitt utgå fyra ribbor, så ställda, att varje av dessa bildar en nittio graders vinkel med den närmast befintliga. Cylin-dern vrides runt sålunda, att fötterna turvis sparka undan dessa utsprång. Detta arbete måste göras med stor omsorg och försiktighet. Ty om foten en enda gång slinter, roterar cylindern med fruktansvärd fart tillbaka. En benpipa, som då träffas av ribborna, är icke mycket värd.

Arbetet med notens „insparkande“ erfordrar ett par timmar. Vi ha således god tid på oss och följa med de fiskare, vilka för tillfället icke äro upptagna, till den på stranden belägna notboden.

Snart råder här livlig värksamhet. Karlarna hava tagit fram sina slöjdvärktyg och kvinnorna stickstrumpan eller virkningen. Under muntert samspråk går arbetet undan. Gamla Söderlund reparerar sina skötor. Sandlund slöjdar på en rävså. Holmström lägger sista handen vid en ekstock, som han håller på att bygga, och Janne Segelström förfärdigar prydliga halvtunnor, fjärdingar och åttingar, avsedda för den stundande inläggningen. På annat håll stickar Mina-mor på en strumpa, medan Lina, en rask och hurtig skärgårds-jänta, virkar en vacker spets, som troligen sammanhör med det blivande brudutstyret. Var och en har fullt upp att göra. Endast de yngsta telningarna, det glada vagnsparet Edvin och Johannes, om 14 år, hava intet annat att uträtta än att tänka på smörgåsarna och för övrigt på skålmstycken.

Under tiden gå vi in i notboden. Här förvara fiskarena sina värktyg. Här lyfta de in sina „slavfat“*), märkvärdiga och för Åland karaktäristiska träskrin, i vilka väggkosten förvaras. Här äro instuckna i väggarna de för hand gjorda trägafflarna, med vilka nothjonen från grytan upphämta den kokta strömmingen. Forts.

*) Dessa „slavfat“ äro mycket gamla, många från 1700-talet. Enligt den ännu levande traditionen hava de fått sin benämning därav att trälarna, „slavarna“, fordomdags i dem buro sin väggkost, då de gingo till utarbete.

21.

enska
ristiska
lingar.
sällskap

"Hälsn", 12 nov. 1910.

En åländsk utskärsbygd.

Hammarlands Äppelö.

För „Åland“ av W—r S—m.

III.

(Forts. fr. n:r 88.)

Då vi ännu hava tid på oss, se vi oss även omkring i omgivningarna.

Bärgen invid notboden är, även det fullristat med årtal och namn. Vi lyckas med lätthet dechiffrera årtalet „1739“. Det inhöggs således kort efter det Äppelöborna från ofredsårens flykt återvänt till hemmen, som länge stått tomma. — En gammal fiskare säger oss, att han i sin ungdom funnit inhugget i hällen ett år från 1500-talet. Över det hava dock mossor och torv numera vuxit.

Vi vandra emellertid härifrån upp till ett bärg på Lökölandets nordvästra udde. Här ligger på toppen en märkvärdig stensättning, som i minsta detalj efterbildar en kompass. När den tillkommit kan man icke mera uppgå. Men mycket gammal måste också den vara. Detta framgår av de mossbelupna halvförvittrade stenar, varav den är gjord. Rätt stor möda har emellertid nedlagts därpå. Ty de

stenar, som föreställa huvudstrecken i norr, söder, öster och väster, äro omsorgsfullt uthuggna, alla i samma mönster.

Men tiden lider. Notbåtarna hava omsider flyttats intill varandra. De ligga nu sida vid sida vid notbryggan. Detta tyder på att „lukningen“ — så kallas den sista förrättningen, då noten indrages i båtarna — förestår. Nothjonen binda omkring sig stora, av oljat tyg gjorda förkläden. Kvinnorna utbyta sina skor mot långskafade „lukanstövlar“. En var ställer sig på sin på förhand givna plats. „Lukningen“ börjar. Notarmarna halas in över båtsuderna. Förvirrade och skrämda kila strömmingarna av och till inom det trånga område, som ännu begränsas av noten. En och annan lyckas hoppa över. Men det stora flertalet är räddningslöst förlorat. En liten öppning finnes väl på den punkt, där de båda båtarna ligga med förarna i vinkel mot varandra. Hit söker sig stim efter stim. Men här stå småpojkar på post och stöta med långa stölar i vattnet. Fisken skrämmas och vänder åter in mot noten och — fångenskapen.

Den som icke varit med vid ett sådant tillfälle, kan svårligen bilda sig en föreställning om den myckenhet fisk, som nu inom notens trånga gränser simmar omkring. Det formligen kokar och fräser och sjuder av strömming från ytan ända ned till bottnen.

Ännu några ögonblick, och fångsten drages in över suden. Strömmingens sprattlande framkallar ett

brus, som närmast kan förliknas vid det ljud ett häftigt åskregn åstadkommer, då det piskar en lugn vattenyta. I en mäktig, både bred och djup silverström rinner fångsten in i båten, som efterhand fylles. Några sekunder hoppa och sprattla fiskarna ännu. Så dö de. Ty strömmingen lever icke länge, efter det den lämnat sitt element.

Vi uppskatta fångsten denna gång till 30 å 40 tunnor. Resultatet är således rätt gott. Bättre kunde det dock vara. En och annan gång inträffar det under sommaren, att båda båtarna fyllas. Varje båt inrymmer fulllastade c. 50 tunnor färsk strömming.

Nu göres eld under den stora grytan, som står på den av gråsten primitivt uppförda härden vid stranden. Ett par kappar strömming gölas i största hast av kvinnorna och lägges jämte lämplig mängd salt i den med sjövattnen fyllda grytan. I två timmar måste fisken kokas, innan den anses kunna förtäras. Under väntan på måltiden återgår folket till sina nyss avbrutna sysselsättningar. Sedan samlas alla kring grytan och dagens huvudmåltid ätes. Den strömming som på detta sätt tillretts, är värligen delikat. Nothjonen själva säga att de aldrig hemma kunna servera en så välsmaklig fisk. Detta beror dels därpå att de i hemmet icke på en gång koka en så stor mängd strömming som vid notstranden, dels ock därpå att de icke inom hus använda sjövattnen. Efter maten vilar folket en timme. Därefter drickes kaffe. Så

drages på eftermiddagen ytterligare ett varp.

Klockan närmar sig emellertid 5. Notfolket har vid Lökö fullbordat sitt arbete för dagen. Den överblivna kokta strömmingen slås ur grytan på stranden. Likt ett ogenomträngligt vitt moln slå trutar och måsar i hundratals ned över den bortkastade fisken samt kämpa under upphävande av öronbedövande skrin om kvarlevorna. Tärnorna, mera förnäma, hålla sig reserverat på avstånd. De äro för övrigt mätta, ty de ha nyss tillfredsställt sin hunger, under det att de i vår omedelbara närhet ur varpen uppfiskat levande strömming fisk efter fisk.

Vi gå ombord på den med dagens fångst lastade båten och ro hem.

På Äppelöstranden blir det vid vår ankomst liv och rörelse. Gamla och unga skynda till mötes. Strömmingen uppmätes i baljor och fördelas mellan notägarne. Dessförinnan har dock envar, som varit närvarande vid notdragningen, erhållit sitt „öskar“ eller „kok“, motsvarande $\frac{1}{2}$ kappe. Ingen blir glömd. Icke ens småpojkar.

Nu vidtar nere vid strandbodarna gälningen. I denna förrättning deltaga alla, bönder och torpare med hustrur, barn och tjänstefolk samt naturligtvis även nothjonen, från den 75-åriga åldringen ända ned till den förhoppningsfulla sjuåringen. Flitiga och vana fingrar gäla med otrolig hastighet strömming efter strömming. Med klockan i hand konstatera vi, att en av kvinnorna på en minut

hinner expediera 35 fiskar. I sanning ett vackert rekord. Under allt detta samspråk man om dagens upplevelser eller skrattar åt Sandlunds roliga vitsar. Undan för undan sköljes sedan den gälade strömmingen och insaltas i tunnor.

I förbigående må nämnas att Äppelöborna nedlägga stor omsorg vid insaltningen. Efter varje sköljkorg som tömmes i den stora tunnan, lägges i denna två rågade båtöskar prima salt. Varje dag omröras med en stång den tidigare medsaltade fisken och nytt salt tillsättes. Detta fortgår till dess strömmingen icke längre förmå draga i sig mera salt och laken, som hittills skummat, blivit klar och genomskinlig. Först då anses fisken vara som den bör vara. Till en tunna strömming åtgår vid insaltningen $\frac{1}{2}$ hektoliter gott salt.

På hösten upptages fisken ur de stora kärlen, sorteras och radas i nya tunnor, halvtunnor, fjärdingar och åttingar samt torgföres.

— — — Solen sjunker. Timme efter timme förflyter. Allt ännu siter dock folket kvar vid gälborden vid stranden. Varje fisk måste vara gälad och insaltad såsom absolut färsk. Ingenting får därför sparas till morgondagen. Omsider är dock den sista strömmingen nedlagd i tunnan. Skarorna skingras och gå i den milda sommarnatten var till sitt. Men vilan blir icke lång. Ty när sol går upp, pulserar livet åter friskt på Äppelöstranden. Noten väntar.

För notdragningen erfordras emel-

lertid flera personer än öborna själva disponera över eller kunna undvara vid det dagliga arbetet i hus och hem eller vid det lilla jordbrukets skötande.*) Den 38 alnar djupa och 256 alnar långa noten är tung att hantera. Tolv fullvuxna män eller kvinnor behövas för att ro ut densamma och draga den i land. Dels hava bönderna, som äga fiskevattnet, sett sig nödsakade att mot en viss dagspenning lega en del „nothjon“, dels har man antagit fyra personer, torparen från Äppelö och tre karlar från fasta Åland, till ständiga delägare i noten. De sistnämde äro då skyldiga att bekosta och underhålla var sin åttondedel av noten, men erhålla i stället var tredje fångad strömming. Såväl de legda nothjonen som de tre delägarna från „fasta landet“ anlända i sina segelbåtar varje söndag afton till Äppelö samt vistas där i en följd till följande lördag afton, då de till haldagen återvända hem. detta upprepas varje vecka under hela den tid (1 juni—20 augusti) notdragningen fortgår. Under veckan bo fiskarena i små på Äppelöstranden för deras räkning av bönderna uppförda kojor Där sova de i väggfasta tvåvåningssängar. Där koka de sitt kaffe. Där intaga de sin föda då de ej äro vid noten. Där uppehålla de sig då vädret icke tillåter fiske.

*) I juli 1910 bodde på Äppelö inalles 36 personer, därav 13 minderåriga och 5 tjänare.

"Mands" "julläsning" 1912.

24.

Då skären fingo namn.

Walter Sjöblom.

Huru länge hava dessa väna åländska öar, som omgördas av det stolta Österhavets minnesrika vågor, trampats av människo-fot? — — —

Huru länge har den frejdade stam, vars sena ättlingar vi äro, härskat över denna skärgård och befolkat densamma? — — —

På dessa frågor mäktar den vetenskapliga forskningen icke svara.

Så mycket hava vi dock av benknotorna, av lerskärorna, av det svarta kolet, av de märkvärdiga redskapen och vapnen, som anträffats i våra bygders forngravar, inhämtat, att människor här bott och verkat redan årtusenden före kristen tid.

Så mycket hava vi av de föremål, vi av gravarna återbördat, men även av de urgamla namn, som ännu bäras av orter och ställen på Åland, lärt, att våra fäder här haft hemortsrätt redan i de avlägsna skymningstider, då folket i harg och hov blotade åt asagudarna och ingen ännu ens djärvdes ana den dag, då Oden och Tor och Frey skulle vika för fridsguden — den ende.

Tanklöst uttalar skärgårdsbon namnet på den klippan, bakom vilken han ankrar i lä för stormen. För honom är det ett namn som tusende andra — ett namn blott — ingenting annat. Mekaniskt går över bondens läppar namnet på den åker, han plöjer. Det är ett namn blott bland andra namn — ett tomt ord endast — — —

O, villfarelse!
Det innebär i själva verket så mycket, detta namn, vilket du i din fäkunnighet finner alldagligt och intetsägande.

Det sammanfattar i det korta ordet ett helt kapitel i dina ättefäders ännu oskrivna historia, deras, som först beträdde stället och därvid åt detta gävo namnet, vilket än i dag, som är, fortlever.

Jag vill tälja en forntidssägen, som jag lärt av de skumstänkta skären i Norrhavet.

Låtom oss i tanken förflytta oss ett par tusen år tillbaka i tiden.

Stora landvidder ha sedan dess vuxit upp ur vågen. En ansenlig del av det område, som vi benämna fasta Åland, var då ännu havsbotten. Och mångenstädes, där man i våra dagar med häst och kärra färdas fram på torra och goda landsvägar, gingo då djupa segelleder.

De större åländska skären hade efter hand, så snart de hunnit höja sig över havsytan, blivit befolkade. Västerifrån hade de första nybyggarskarorna kommit, från de ljushåriga, blåögda uppsvearnas land. Frostén hade därhemma förstört den växande grödan. Hungersnöden hade svårt hemsockt bygderna. Då hade en del av fol-

ket beslutit att under självvalda hövdingars ledning utvandra. Med hustrur och barn och trålar gingo männen ombord på snäckorna. Genom nornornas lottning var kosan riktad mot öarna i Eysrasaltet.

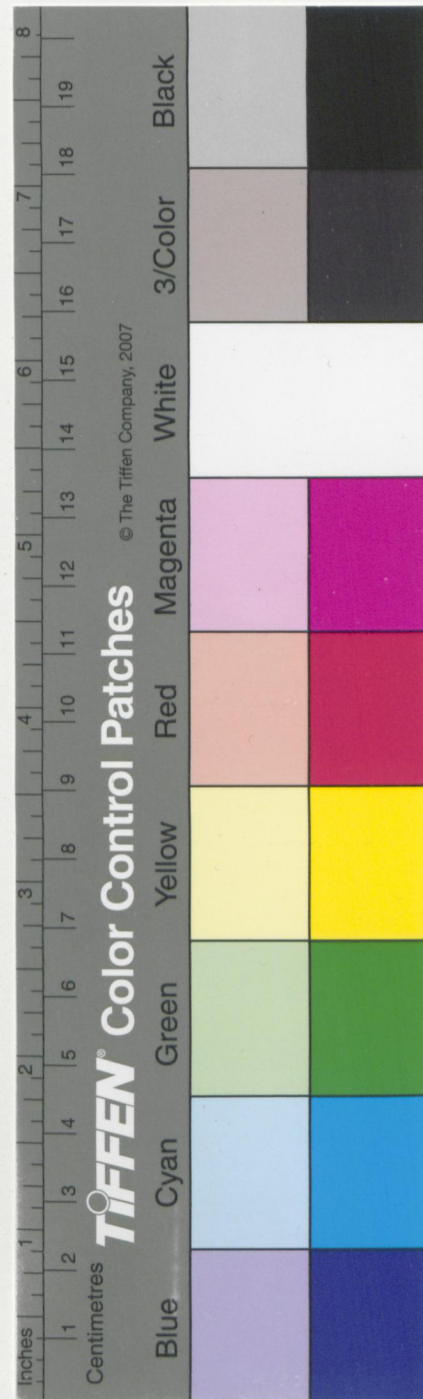
Där togo de jorden i besittning. Där reste de sina nya hem.

Åt Tor, den rödskäggige åsen, byggde folket, där gårdarna stodo tätast och landet var rikast, ett stort hov.

Torsklubbarna.

Hammarlands utskär.

Men den ensamma fiskaren, som med sitt husfolk låg ute på det avlägsna skäret och sällan fann någon möjlighet att besöka storbygden, hade under vårdträdet på sin tomt uppfört ett litet nävertäckt skurdtempel, i vars inre den mäktige åskgudens träbeläte av de fromma öborna vördnadsfullt beströks med heligt offerblod — — —.

För att göra sig Tor bevågen hade hövdingen, då han namnfäste storlandet, som han tagit, kallat detta Hammarland. Hammaren var ju den väldige åsens fruktans värda vapen, när han segerrikt kämpade mot de leda trollen, som voro gudars och människors fiender.

Och fiskaren, som till gudens ära hade rest skurdtemplet, nämde sitt skär Torsholm — — —.

Norr och öster om detta avtecknade sig mot synranden bergiga, dystra, mörka skär, vilka ännu icke besökts av människor.

Ulv — så hette den första åbon på Torsholm — namnfäste dem.

Det, som med denna tilldragelse sammanhänger, må här berättas.

Ulv fiskare hade endast en dag vistats på sin ö.

Stugan var ännu icke uppförd. Tills en sådan hunnit sammanokas, bodde nybyggarna i en koja, som Ulvs husfolk i hast byggt av trädgrenar,

mellan vilka granris till skydd mot blåst och regn inflåtats.

Det var i slutet av högsommaren. Dagen hade varit strålende klar och mycket varm.

Det kvällade.

Solens flammande sköld doldes redan i västerhavets böljor.

Med sin gamla husträl hade Ulv rott ut på havet för att fiska.

Nu voro skötarna utlagda. Männen hade för den stundande natten sökt sig i land på närmaste skär. I solgången nästa morgon skulle bragderna vittjas, och där-efter skulle hemfärden anträdas.

Trötta av dagens mödor sovo männen på sitt hårda, i hast redda läger. — —

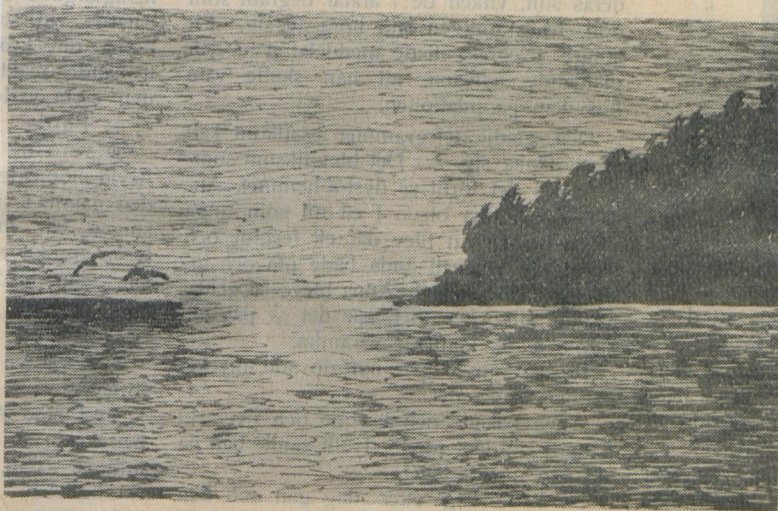
Vid midnattstid utbröt ett fruktansvärt oväder. Blåsvarta, tunga molnmassor hade med sitt hemska täcke överdragit himmeln.

Plötsligt genomskar en bländande eldflamma mörkret. I nästa ögonblick följde dunder och brak och knall. Bergens grundvalar skälvde. Men fram över sjudande, frasande, kokande, nattsvarter vidder svepte orkanen, gnyende och tjutande. — — —

De båda männen störtade upp från sin vila. Ulv hade under ett långt, skiftesrikt liv ännu aldrig förr upplevat en natt så fasansfull som denna. Aldrig förr hade han sett Asa-Tor i så obändig kraft som nu slunga hammaren mot de onda tur-sarna i Jotunheims urmarker.

Från sydväst kommo de svarta molnjättarna. I rasande fart stormade de fram över fästet. Ljungeld följde på Ljungeld. Tordönet växte med bränningens brus samman i ett enda fruktansvärt, öronbedövande, skräckinjagande dån.

Trollklobben.

Hammarlands utskär.

Mot blixarnas svavellågor avteknade sig i det vita fraset av skummande, skyhöga vattenmassor de bisarra klippformationerna hos de lodrätt i havet stupande kala tvillingskären därborta i nordnordväst.

Ulv förstod, att Tor just på dessa klippor hade sitt starkaste fäste. Där stod åsen bakom urbergets otillgängliga granitvallar och slungade sina eldvigar mot de skogbevuxna landen i öster

och nordost. Det var tydligt, att den onde Loke med sina illsluga, lömska avgrundsskaror hade förskansat sig bakom snåren och bråtarna där. Från vildmarkens skrymslen ljödo natten i ända trollens ilska, gälla, hiande, hoande stridsrop. Men den segersälle Tor fruktade dem icke. I lågande glöd ljungade hammaren åter och åter genom nattens mörka skyar mot sitt åtrådda mål. — — —

Se! — — — Nu slog viggen ned i de fejdande tursarnas fasta skyddsvärn på det kullriga, skogbevuxna klippskäret därborta. — — — Nu slog eldflammorna upp ur skogen, som brann.

Ulv trodde sig se, huru trollen skriande flydde över vattnet till det stora, dystra, skogiga skäret där längre i öster.

Vem kan mäta Tors kraft! — — —

Åter slungades hammaren. Dånande föll den bland de flyktande skarorna. —

Nu brann skogen även på Lokes storland. — — —

Och stormen blåste på lågan, som växte och växte. — — —

Och vattnen och landen rödfärgades av jättebålets flammor. — — — Och eldtungor slickade skyn. — — —

Men i Valaskjalf gladdes Oden över sin älsklingssons stolta bragd. Ty allfader fröjdas i sitt hjärta, var gång han förnimmier, att Tor är segerrik i kampen mot ondskans jättemakter.

Även Ulv var glad, ty nu visste han, att de leda trollen för alltid voro fördrivna från de skär, på vilka människor här efter skulle bygga och bo. — — —

Natten förgick.

För morgonsolen, som i strålände majestät gick upp över horisonten, flydde minnet av fasan.

Men då Ulf namnfäste skären, ihågkom han asagudens segerrika nattliga vapenskitte med Lokeätten.

De två klippöarna, där Tor haft sitt fäste, kallade han Torsklobbarna.

Klippblocken, som ännu i dag kanta Väster Torsklobbs sydvästra strand, äro fordom av jättehänder slungade mot gudens granitborg.

Den mindre av öarna, på vilka Lokefolket fåfängt försökt värna sig mot åsen, benämnde Ulv Trollklobben. Åt den större gav han namnet Lokeö.

Men de tvänne steniga skär, som ligga söderom Trollklobben, kallade han efter Tors eldfrustande bockar, det ena Bockskäret, det andra Bockskärsklobben.

Landet, där han den minnesrika natten åsett de eviga makternas väldiga kraftmätning,

erhöll för de många vildaplarnas skuld, vilka växte där, namnet Apelö.

Så tolkade jag sagan.

Många sommarsolar hava strålat över Norrhavets öar och klippor, många vintar hava snögat över dem, århundraden hava lagts till århundraden, ett årtusende har svunnit hän och följts av ett annat årtusende sedan den dag, då Ulv namnfäste landen. Själv sover han för länge, länge sedan i kumlet. Och släkten hava sedan dss följt släkten i graven. Men än fortleva bland ättlingarna, vilka i sena led bygga därute, de namn, som av stamfadern en gång i hedenhös gävos åt skären.

Endast ett par av dem uttalas nu i någon ringa mån anorlunda än fordom. Men de förändringar, de till följd av tidens påverkan undergått, äro icke större, än att vi med största lätthet kunna leda oss tillbaka till den uråldriga formen.

Torsklobbarna heta nu Torskklubbarna. Lokeön benämnes Lökö. Apelön kallas i våra dagar Äppelö. Men namnen Torsholma, Trollklobben, Bockskäret och Bockskärsklobben äro ännu desamma som i Ulvs dagar.

* * *

Även i de gamla ortsnamnen förvalta vi en del av fädernas arv. De äro minnen från gångna tider; minnen, som även de i sin mån knyta bandet mellan nutid och forntid fastare samman; dyrbara minnen, vilka det tillkommer oss att kärleksfullt vårda.

På minnen från flydda tider stöda folken sin historia. Utan minnen äro vi dömda att gå under.

Esaias Tegnér säger:

«När de gamla minnenas lampor slocknar, dörr folkets liv, och det är förgäves, att den nya tiden tändes sin gasupplýsning i dess ställe.»

Förklarande anmärkningar: Oden, Tor och Frey voro de mäktigaste av de mot människovärlden vänligt sinnade gudar, vilka våra hedniska förfäder, fornsvenskarna, ägnade sin dyrkan. Isynnerhet hölls Tor, åskans och blixstens, men tillika sommarvärmens och åkerbrukets gud, högt i ära. Tors vapen var hammaren, vilken han med aldrig svikande träffsäkerhet slungade mot sina fiender jättarna, tursarna, trollen, de där härskade över köldens, mörkrets och ondskans riken. Den onda världens furste var Loke.

När Tor drog ut till kamp mot sina fiender, färdades han i en vagn: för vilken tvenne eldfrustande bockar voro spända.

De goda gudarna bildade tvenne familjer: åsar och vaner. Oden, allfader, och Tor räknades bland åsarna. Frey var en av vanerna. Nornorna voro ödets gudinnor. Harg och hov voro benämningar för gudarnas tempel.

Skurdttemplen voro små, anspråkslösa gudahov, uppförda vid gårdarna och avsedda att begagnas, då tillfälle av en eller annan anledning icke gavs att besöka de stora, gemensamma templen.

Eystrasaltet var fornsvenskarnas benämning för Östersjön.

En av Odens borgar hette Valaskjalf.

Namnet Torsklobbarna återfinnes i några på Hammarlands Äppelö förvarade ägohandlingar från 1700-talet.

Benämningen Torsklobbarna har i senare tider uppstått därav att torskfiske plägar idkas vid ifrågavarande skär.

Walter Sjöblom.

„ÅLANDS“

28.

1912.

191

Sådana tomteträn funnos förr i världen nästan på varje gård. Ibland trodde man också att tomten bodde inne i stugan, ehuru han för det mesta var osynlig; någon gång visade han sig för en eller annan av gårdens folk.

På somliga ställen (i Norge) hade man särskilda höllsbyggnader för gårdvären och där stod ständigt en bäddad säng, i vilken ingen annan vågade ligga. En som inte trodde på gårdvären skulle lägga sig i sängen här, men han hade inte blundat, förrän han blev kastad ur sängen mot den motsatta väggen. Detta upprepades tre gånger å nio, förlovet uppgavs.

At tomten offerades vanligen julöl och gröt. Annars skulle han ha första droparna mjölk som korna mjölkade efter kalvningen liksom de första droparna av det nybrygda julelet.

Julaften sökte tomten sig in i stugan och därför skulle dörren vara oläst. Hela året hade hans bost i fähuset om det var kötomte, i stallat om det var hästtomte; men om julanatten ville han ligga inne och ha det som andra människor. Gårdens folk lägo på haln utsvärd över golvet. Detta bruk härstammar således från hednatiden, ehuru kristendomen senare tillmätt det en annan betydelse.

Hela julen skulle julelet stå duktat dag och natt för att alla osynliga gäster som besökte gården skulle erhålla bespisning. Julnatten skulle även ljusen brinna av samma anledning. En person som inte trodde därpå släckte ljuset med den påföljd att ljuset med ett fastigt brak slängdes i väggen, så att han måste uppsöka det och tända det ännu.

Bruket att bränna ljus julanatten är ännu allmänt mangesittades i våra trakter. På några ställen (Terele) framsatte man på julaften tre enkam halade bullar på julebordet, en sur, en sösur och en vetebrödsbulla, den sistnämnda krusad med nycklar, ringar o. s. v. Dessa bullar skulle ligga orörda älskinnestone till Tretondag.

Julaften liksom också juldagens morgon borde gårdens kreatur erhålla riktig

en som motog bragehornet reste sig, steg med ena foten på bänken och avlade sitt löfte, begynnande sålunda: Jag säger på stocken och avlägger det löftet att o. s. v. Löftet var oftast att utföra något stortid värt att förevigas i skaldernas sänger.

Många och mycket av dessa urgamla festbruk hade bibehållits till våra dagar. I detta avseende förtjänar ännu det i förra tider så kallade »samburdaröl» eller samanskottskalans nämnas. Därvid medförde gästerna själva mat, dryck och annat, alldeles som ännu i våra dagar vid de älskinnestone i Österbotten brukliga »oppstina», som tillbringas under glam och lekar. Det gammalnordiska »hvirtingsdryck» eller omgångslag, som bestod i att ett visst antal personer i lur och ordning höllo bjudningar för varandra, bibehålls på allt och vis i kalasen i allmänhet men i synnerhet i de i min hemtrakt brukliga julkaffejudningarna. Den person som till först höll en sådan bjudning — egentligen en lekafon — utfärdade inbjudan till så gott som alla byns unga, men endast den som själv ämnade hålla liknande kala hörsammade kallelsen. De närvarande bildade sålunda ett lag; antalet deltagare motsvarade antalet bjudningar eller lekafonar.

De talrika julekarnan, utom ålandet och drickandet, den förmåsta sysselsättningen vid julkalasen, bildade ett särskilt kapitel, som jag denna gång icke kan beröra... Jag nämner till slut, att Tjugondags Knut bular julen ut!

Otto Andersson.

Något om julen och julfirandet i fordomdags.

I folklivet mödags de stora festerna och högtiderna med vidlyfuga förberedelser. Detta gäller framför allt ärets största högtid: julen. Julrädslan har gamla anor, ehuru den fordom var av annan art än nutidens. Man hade icke så mycket besvär med julkappar men i stället så mycket större besvär med bakning, brygd, ljusstöping, bykning, skurning o. s. v. När julen kom, skulle allt vara i ordning för flera veckor framåt. Ja, ej ens ved skulle man behöva inbrä så länge julen varade. Flera veckor på förtiand voro karnerna sysselsatta med att säga och hugsa »julvers», som sedan inläses, trädades i vrån och på ugnen ända upp till taket, såvida icke »spishögssången» tagit bort en del av utrymmet.

Jul är egentligen det hedniska namnet på midvinterfesten, som firades den 14 januari. Omkring en månad tidigare, den 13 december, inföll Luciadagen, soledagsfesten. Därunder liksom vid sommaröländet fruktade människorna naturmakerna. Vid dessa tidpunkter lycktes allt lik-

Den nya finska sjömanskyrkan i London.

Invigd den 8 dec. 1912.

som kommet ur sina göngor. Särskilt den 13 december var ett hemlighetsfullt väsen, »Lussi», i farten och såg efter att alla hade gjort undan sitt arbete och vilade sig den kvällen.

Första månaden efter vintersolståndet tillbrakte folket nästan som i ridsla för vinternörket. Då hölls man inomhus. Elden på härden spred sitt lilla kring de stora stugorna och bildade hemlighetsfulla skuggor i knutar och vrår. I halvdunklet lekte barnen, medan de äldre syssade med sina arbeten kring bråsen.

Så gingo dagar och veckor under väntan på att solen ännu skulle stiga. Och när den i medlet av januari syntes betydligt högre, firades julen med glans och ståt.

När den kristna tiden inbröt med sin särskilda betydelse för julnattens förtändades även dagen för dess firande. Högtiden bibehöll likväl många av de gamla föreställningarna.

Den hedniska julen firades som en fest för fruktbarhet och lycka. Men ståtens och gårdens välgång berodde enligt vad man föreställde sig av de avlidnas andar. Dessa troddes bo kvar på gården eller i dess närhet och hålla sin hand över sikten. Redan tidigt hade någon av gårdens bebyggare blivit gårdens särskilda skyddsande. Och till denna frambar folket sina offer.

De gamla nordiska sagorna berättar för oss mycket och mycket från den tid, då dessa föreställningar rådde. Om en norsk konung såges, att man efter hans död offerade till honom på gravhögen för fruktbarhet och gott år. Orsaken till detta offer var att hängsgärdet rådde i landet medan han var konung och han spådde att den icke skulle sluta förrän han var död och gravlagd. Om en isländsk hövding berättas att man offerade till honom, emedan han i levande livet hade varit så omtyckt, att man ännu efter hans död ville upprätthålla förbindelsen med honom, så att han skulle bringa välgång över släkten.

Tron på gårdens skyddsande har länge hållit i sig och är icke ens ännu helt och hållet utdöd. Denna ande går under särskilda namn: vätte, gårdvar, tusse, nisse eller tomte.

Tomten binkes ofta bo i gravhögarna eller i de stora träden som växte på dem.

föda. Tomten undersökte noga att dessa skyldigheter mot djuren fullgjordes. Annandag jul brukade man t. o. m. mata gårdens kråk. Många andra julbruk hänföra sig till medelvet folket, såsom att korsa husen med tjära o. s. v.

Juldagen, med kapplöpningar till och från julettan, med sin tidiga högtidsmiddag kl. 10 halv 11 och långa eftermiddag med mellanmal bestående bl. a. av gråhuvad, fick ingen gå till bys. Men Annandagen begynda julnätterna. Då hörde julaftonsmjungingen, en urgamal sed, som i många varianter förtolkt ända till våra dagar, men framförallt julkalasen och julekarnan. Julkalasen äro av gammal datum. Redan bland de hedniska nordborna hölls så kallade jola-bod till skillnad från de övriga haust-bod, som hölls när allt sommararbete var slut, eller s. k. heim-bod.

Det kan hava sitt intresse att se huru det gick till vid ett sådant gästbud, t. ex. ett jola-bod, för mer än tusen år sedan. Som namnet bod antyder, så hölls det efter föregående inbjudning. Därvid sades noga till, huru länge gästbudet skulle räcka. Ibland tillkännagavs även att gästerna icke skulle behöva återvända »obegärade», det vill säga utan gävar.

Till förberedelserna hörde slakt, brygd och bakning. Salen städades. Väggar och bänkar täcktes med täcken och lakan. Gästerna anlände mot kvällen. Särskilda personer skötte om mottagningen och sörjde för uppsättningen, vilket benämndes att »gonga om beina». Sedan alla gäster anlänt, inlåg var och en sin bestämda plats, männen på långbänken och kvinnorna på tvärsätet. Allt placera gästerna, »skipa mönnum i set», efter vns och ens stånd och värdighet, var ingen lätt sak. Och försammler i detta hänseende kunde väcka stort missnöje.

När alla satt sig, lyfte husbonden fred över laget. Så framsattes borden mellan de två bänkraderna. Därefter begynte åndat och drickandet, som naturligtvis fögs grundligt.

Men det var ingalunda blott i dryckjorn våra förfäder sågo festens glädje. Lekar och andra förtärligheter omväxlade. Där sjöngs visor, där dikades och upplästes sagor och gissades gåtor.

Till sederna hörde även att giva löffen. Dessa avgavs vid den skål som tilläggs des Brage, skaldkonstens gud. Var och

